

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Храмойкіна Дарія Сергіївна

**СЕЛЯНСЬКИЙ ОПІР РАДЯНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 20-Х-
ПОЧАТОК 30-Х РОКІВ)**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

Галузь знань : 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник

_____ О. В. Вовк

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

«__» _____ 2021 року

Виконавець

_____ Д.С. Храмойкіна

«__» _____ 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА УСРР НАПРИКІНЦІ 1928 Р.	14
РОЗДІЛ 3. СЕЛЯНСЬКИЙ ОПІР РАДЯНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 1920-Х-ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ)	27
3.1. Стихійний опір селянства радянзації (кінець 1920-х років початок 1930-х рр.).....	27
3.2. Організований опір селянства радянзації (кінець 1920-х років початок 1930-х рр.).....	42
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	61

ВСТУП

Актуальність теми. 20-30-ті роки ХХ століття стали переломними для українського суспільства, а особливо для селянства. Спосіб життя, економічні відносини селян та їх світогляд становили перешкоду для реалізації комуністичної моделі держави. Відносини влади і українського селянства часто набували гострих форм, протистояння.

У даний період селяни мали тяжке становище, яке характеризується насильницькою колективізацією, обтяжливими податками та відсутністю можливості вести індивідуальне господарство. Інтереси селян не сприймалися, що змусило їх переходити до боротьби проти радянської влади. Відстоюючи свої права селяни проявляли своє бажання мати свободу дій у своїй діяльності, що не подобалось владі та не входило в завдання державної політики.

Супротив селян радянській Україні українського суспільства відобразив готовність протистояти радянській владі та бажання мати свою окрему, незалежну державу. Висвітлення зазначеної проблеми може сприяти розбудові громадянського суспільства, взаємодії та взаєморозуміння влади і громадянина, розуміння сутності приватної власності на землю та вплине на зміну ціннісних орієнтацій у сучасному українському суспільстві. Таким чином, тема дослідження має як суспільно-політичне, так і наукове значення, цим і зумовлюється її актуальність.

Мета магістерської роботи: на основі комплексного дослідження документів, матеріалів та наукової літератури охарактеризувати процес репресивної політики в селі, дослідити стан селянства, реакцію та опір селян на політику радянської влади на території України.

Для досягнення даної мети поставлено наступні **завдання:**

- опрацювати джерела та наукову літературу з даної теми;
- дослідити загострення протиріч між радянською владою та українським селянством;

- охарактеризувати процес колективізації в українському селі;
- з'ясувати форми селянського опору політиці радянської влади.

Об'єктом дослідження є українське селянство в умовах репресивної політики влади наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття.

Предметом дослідження є соціально-економічні та громадсько-політичні процеси, які відбувалися в українському селі, викликані репресіями проти селянства.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець 20-х – початок 30-х років ХХ століття. Нижня межа – 1927 р., яка пов'язана із початком хлібозаготівельної кампанії після XV з'їзду ВКП(б). Верхня межа – 1932 р., яка пов'язана із завершенням масової колективізації селянських господарств.

Територіальні межі дослідження охоплюють українські землі, що входили у зазначений період до складу УСРР.

Практичне значення дипломної роботи визначається тим, що концептуальний та фактологічний матеріал нашого дослідження може бути використаним студентами та викладачами вищих навчальних закладів для підготовки лекційних і практичних занять з курсів: «Історія України», «Становлення та розвиток української державності», «Історія політичного терору та тероризму», «Історія Сумщини та Північно-Східної України», «Протистояння українського підпілля з радянським тоталітарним режимом» також наше дослідження може стати основою для подальших наукових розвідок.

Наукова новизна одержаних результатів:

- здійснено спробу комплексного дослідження становища українських селян (кінець 20-30 років ХХ століття);
- детально розглянуто організований опір селян радянській;
- детально проаналізований стихійний опір селян радянській.

Апробація результатів та публікації. Основні висновки та результати дослідження апробовано на кафедрі історії України та у виступах на конференціях: ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-

філософські дослідження молодих учених» (22-23 квітня 2021 р.), VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (Суми, 2021), V Міжнародній науковій конференції «Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (11-12 листопада 2021 р.).

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг магістерського дослідження – 65 сторінок, із них 60 сторінок основного тексту. Список використаних джерел і літератури складається з 50 положень.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема розвитку українського села періоду кінця 20-их – початку 30-х років вже протягом тривалого часу привертає увагу багатьох дослідників. Це безсумнівно свідчить про її актуальність, до того ж думки різних науковців призводять навіть до певного плану дискусій відносно досліджуваної тематики.

Неможливо не вказати на актуальність дослідження «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД» В. Борисенка, В. Даниленка та С. Кокіна [5]. В даному виданні нашій увазі подано документи органів радянської державної безпеки, а саме Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) та Державного політичного управління (ДПУ), які подають важливі архівні відомості стосовно причин, перебігу та наслідків – Голодомору 1932-1933 років. У документах є інформація щодо здійснення каральними органами «безпеки» жорстоких політичних репресій, метою яких було викривлення та приховування правди про Голодомор. Дані документи зберігались під грифами секретності майже 70 років і не були доступними для істориків.

Важливо згадати збірник матеріалів і документів «Колективізація і голод на Україні: 1929-1933.» за упорядкування Г. Михайличенка та Є. Шаталіна [22], де науковці висвітлюють події, що відбувалися на українських селах в ході здійснення насильницької суцільної колективізації варварськими методами, що і призвели до голодомору 1932-1933 р. До збірника входять листи очевидців, збережені в архівах протоколи, звіти місцевих виконкомів, Постанови ВУЦВК, заяви селян, хліборобів та ряд інших збережених документів, які представляють собою докази відчайдушної боротьби українського селянства проти гніту більшовиків.

Опрацьовано збірники документів як загального характеру, що стосуються українського села в розглядуваний хронологічний період, так і ті,

що стосуються конкретних питань репресій на Україні наприкінці 20-х – на початку 30-х років. У роботі були використані такі збірники документів, як «Реабілітовані історією» [38], «Історія України: хрестоматія» [20] та «Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали» [33].

Огляд наукових праць стосовно теми роботи хотілось би звернути увагу на статтю кандидата історичних наук О. Вовка, який у своїй статті «Історіографія соціокультурних процесів в українському селі в умовах радянської у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття» [8] детально проаналізував найактуальніші праці доволі різнопланових авторів стосовно селянського життя вищезазначеного періоду. Варто зазначити, що О. Вовк ретельно також проаналізував публіцистичні джерела того періоду, що збереглися донині. Значний інформаційний фрагмент дають періодичні видання Об'єднаної української громади у Франції тижневик «Тризуб», часопис «Листи з України» тощо. Статті згаданих видань дають змогу оцінити трансформаційні процеси, що відбувалися в середовищі українського селянства очима очевидців. І знову ж таки хочеться відмітити, що дана інформація подана автором цілком об'єктивно, враховуючи обставини тогочасних видань та фільтруючи інформацію.

Цікаві факти також віднайшлися в дисертації О. Мельничука на тему «Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.)» [31]. В своїй роботі автор розкриває функціонування комітетів незаможних селян в якості складової загального дослідження теми встановлення радянського режиму на українському селі у 20 – 30-ті рр. ХХ століття. В даній роботі яскраво відображається антиселянський характер функціонування комнезамів, які виступили опорою режиму насадження комуністичних порядків на селі, шляхом диференціації населення за фінансовою ознакою та налаштування різних соціальних верств селянства одне проти одного. На нашу думку, даний підхід є вирішальним для усвідомлення способів утвердження режиму більшовиків. О. Мельничук конкретно описує процеси співпраці комнезамів

з більшовицькими органами влади для придушення селян-власників з ціллю остаточного укорінення радянського режиму на селі.

Цінною також є робота «Історія українського селянства 1917-1929 рр. у творах зарубіжних дослідників» Ю. Котляра [23], автор дослідив проблему історії українського селянства періоду 1917-1929 років, опираючись на праці зарубіжних науковців з числа діаспори. Ю. Котлярем виокремлено два основних аспекти, саме: становище селянства та повстанський рух в час НЕП. Вагоме значення в дослідженні повстанського руху відіграє періодизація більшовицько-селянських війн згідно з дослідженнями А. Безансона [3] та А. Граціозі [18]. На нашу думку, досить об'єктивна оцінка нової економічної політики подана в роботах американського економіста В. Бандери [2], який дійшов висновку, що нова економічна політика була не перехідним етапом, а чітко спланованою, прагматичною системою, яка стала рушійною силою нового економічного режиму.

Цікавою та інформативною в дослідженні селянського руху опору є дисертація В. Голеця «Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу (20-ті роки ХХ ст.)» [16]. Віталій Віталійович враховуючи поставлені наукові завдання залучив до наукового обігу значну кількість історичних джерел, в першу чергу матеріалів засідань державних, партійних та кооперативних органів, протоколів та звітів стосовно стану розвитку народного господарства, що відкриває можливість дослідити сутність політики більшовиків у часи нової економічної політики. Пан Голець ретельно проаналізував функціонування кооперативних товариств, основні риси становлення сільськогосподарських кооперативів, діяльність та розвиток кредитних, робітничих і кустарно-промислових об'єднань. Також дослідником було описано проблему невиробничих кооперативних відносин. Висновки автора спрямовані на ренесанс кооперативного сегмента економіки.

Величезний інтерес представляє дослідження Р. Подкур «Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті -

початку 1930-их років (за матеріалами ВУЧК – ГПУ)» [37]. В дослідженні автор описує трансформації органів радянських спецслужб з метою переслідування та контролю над непокірним селянством. Навіть у мирний час радянські агентурні мережі будували цілі вертикалі збору інформації відносно настроїв сільського населення. Вся отримана інформація поділялася на загальну та спеціальну (прояви терору, антирадянська пропаганда, шкідництво). Далі велася активна пропагандистська робота з метою вербування впливових верств місцевого населення та налаштування їх проти антирадянського сегменту. Також автор дослідження звертає увагу, що ГПУ створювало систему всеохоплюючого нагляду, метою якого було вистежування «антирадянських елементів» з метою подальшої їх ліквідації. Найактивнішою ж формою протесту були збройні виступи селянства, які в документах ВУЧК-ГПУ отримали назву «політичного бандитизму». На думку Р. Подкура найбільший селянський опір викликали форсовані темпи колективізації за рахунок розорення селянства. Дослідником оприлюднені численні факти знущання сільських активістів над непокірним населенням, серед яких: погрози, побиття, відчуження майна, утримання в підвалах, тримання людей без їжі та води.

Дати трактовку вищезгаданого терміну «політичний бандитизм». намагався дати український дослідник В. Ченцов, на думку вченого більшовики таким чином називали сукупність змов, заколотів та збройної боротьби, пов'язаних з підпільною діяльністю з ідеологічним спрямуванням. У своїй дисертації «Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки» [48] В. Ченцов звернув увагу на масове невдоволення населення на політику більшовиків, що змусило їх звертатися до жорстких методів. Не важко звернути увагу на суперечливі погляди дослідника. З одного боку, автор використовує стримані поняття, такі як «невдоволенні маси», «військові сутички». А з іншого боку, агресивні дії більшовиків стосовно українського селянства, що змусило останніх запекло боротися. Також однією з думок

автора є те що, політика «воєнного комунізму» спричинила економічну та політичну кризу у 1920 році.

В дослідженнях В. Васильєва наведено конкретне число зафіксованих ГПУ збройних виступів станом на 1930 рік – 4098, де взяло участь майже мільйон осіб [6]. Також хотілося б згадати статтю «Україна в умовах більшовицького штурму економіки (кінець 1920-х – початок 1930-х років) М. Лазаровича, Н. Лазаровича та Т. Стаднійчука [28], які дали характеристику основним складовим економічної політики радянського керівництва 1920-1930-их та чітко обґрунтували їх згубний вплив на становище українського селянства.

Серед сучасних вітчизняних дослідників можна виділити наступні монографії: «Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект(1861–1929)» В. Марочко [30], «Комуністична доктрина і спроба її реалізації в Радянській Україні у 1919–1920 рр» [27] та «Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.» С. Кульчицького [45], а також «Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927)» за авторства О. Ганжі [13].

В процесі дослідження соціальних явищ на українському селі у 1920–1930-ті рр. значну наукову цінність становить також мемуарна література. Такі твори дають змогу відчувати дух епохи, зрозуміти психологію та мотиви українського селянства в період радянзації. Для нас значне місце займає документальний роман Ю. Горліса-Горського «Холодний Яр» [17], твір що захоплює духом славетного минулого, занурюючи в атмосферу незламної боротьби предків, гордості за їх мужність і самопожертву в ім'я свободи. Твір «Криваві сторінки з неписаних літописів (козацько-хуторянська Полтавщина в боротьбі проти московського комунізму» за авторства Р. Суслика [44], який також художнім словом, проте на основі правдивих подій доносить до нас трагічні спогади минувшини.

Повстанський рух активно досліджував В. Солдатенко [43], який зауважив, що саме явище повстанського руху має суперечливі позиції серед

вчених, які ставляться до повстанського руху критично та з перебільшенням. Для того щоб більше зрозуміти сутність повстанського руху, його потрібно розглядати як громадянську війну в українському суспільстві.

Одним із авторів, що активно досліджував це питання був В. Малькін. У своїй праці «Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр.» [29] він зазначав, що одним з основних результатів панування більшовиків на території України було закладення фундаменту для колективного господарства на селі, що призвело до голоду 1921-1923 рр. та до Голодомору 1932–1933 рр. Дані події спричинили не тільки серйозну втрату населення, а й знищили менталітет українських хліборобів.

Цікавий погляд стосовно збройних виступів українських селян проти режиму мав М. Шитюк «Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття» [49], вважаючи, що це єдиний метод захистити свої права. Селяни знаходилися у тяжких умовах, та не мали іншого вибору як іти проти влади. Сама система була поставлена таким чином, щоб відібрати хлібні ресурси у селянина. Щоб добитися такого результату, влада спричинила ворожнечу на селі, використовуючи корисливі мотиви бідного селянства.

Активно досліджувала явище повстанського руху О. Ганжа. У праці «Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР» [14] дослідниця вважає, що головною метою КНС було об'єднати частину населення, які не мали власних господарств, середні селян та завербувати на свою сторону. За задумом радянської влади ворожнеча між різними верствами населення, закріпила б їх положення на селі. На думку О. Ганжі завдяки тактики партизанської боротьби, повстанці мали змогу контролювати всю сільську місцевість. У своїх працях автор наголошує, що повстанські загони налічували понад 100 тис. осіб наприкінці 1920 – початку 1921 рр.

Варто зазначити, що дослідники мають різні погляди на вплив радянзації на українське суспільство в залежності від періоду в історії в якому працювали науковці. Наприклад, М. Івасюта [19], В. Юрчук [50], які

досліджували в радянський період, зазначали тільки про позитивні зміни західноукраїнського селянства. Для цього автори наводили відібрані факти, згідно якими українське селянство підтримувало колективізацію, а спротив становила меншість. Проте самі праці є досить важливими для дослідження, оскільки мають важливу інформацію про цей період.

Серед істориків, які досліджували питання впливу радянської на українське село були: А. Хрящев «Групи і маси в селянстві» [47], Г. Петровський «Незаможники і середняки в 10-річній боротьбі за соціалізм» [36], А. Гайстер «Розшарування радянського села» [12].

Загалом можна говорити багато про погляди істориків на події досліджуваного періоду. Завжди хочеться досліджувати, описувати і вносити в історію виключно правдиві факти, проте з жалем розуміємо, що важко відокремлювати істинні події сторічної давності від пропаганди та політичних маніпуляцій, що накладалися шарами та спотворювали правду протягом десятиріч. Праці радянських істориків завжди будуть зводитися до того, що українські селяни просто некеровані бунтівники, що не усвідомлювали «радостей» «советського» життя. Проте розкриті архівні документи, передані поколіннями спогади та листи очевидців дають змогу сучасним українським дослідникам (з яким до речі погоджуються і європейські колеги Adams A. E. [1], Bandera V. N. [2]) описувати українських селян, що йшли голіруч проти армії та каральних органів, і навіть зрадників серед своїх, як зразок нескореного бойового духу та мужності у відстоюванні права на свободу, свою землю і власну державу.

Отже, тема становища селянства 20-30-х рр. є актуальною серед істориків. Автори активно досліджували селянство як стан у даний період. Визначали фактори, які впливали на якість життя селянства, також визначали причини, які змушували селян боротися проти радянської влади. Дослідники активно опрацьовували джерельну базу, щоб висвітлити події, що відбувалися на українських селах в ході здійснення насильницької суцільної колективізації.

Необхідно відмітити, що дослідники мають різні погляди на вплив радянської на українське суспільство в залежності від періоду в історії в якому працювали науковці. Автори, які досліджували в радянський період, зазначали тільки про позитивні зміни селянства, не беручи до уваги реальну ситуацію, яка сталася на селі. Праці радянських істориків завжди будуть зводитися до того, що українські селяни просто некеровані бунтівники. Проте самі праці є досить важливими для дослідження, оскільки мають важливу інформацію про даний період.

Важливе місце в дослідженні даного питання становлять опубліковані збірники документів. Наприклад, збірники документів, як «Реабілітовані історією» [38], «Історія України: хрестоматія» [20] та «Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали» [33].

Загалом, можна зробити висновок, що зазначені дослідники активно приділяли увагу проблематиці становища селянства та намагалися показати ту ситуацію, яка була на селі. Це дало змогу провести власне дослідження та сформулювати свою незалежну думку стосовно опору селянства радянській.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА УСРР НАПРИКІНЦІ 1928 Р.

Націоналізація землі була одним з основних постулатів радянської політики. Тому більшовики не хотіла давати у своє володіння землю селянам, але водночас розуміли, що земля селянам необхідна. Щоб згладити конфлікт інтересів, була організована XI Всеросійська конференція РКП(б), яка проходила в грудні 1921 р. На даному заході було оголошено завдання, щоб відновити народне господарство. Для цього потрібно було створити сталу грошову систему, піти назустріч приватним підприємцям, та дати можливість взяти в оренду державну землю. Також було вказано за потребу приєднати бідняцькі господарства до кооперацій. Дана конференція стала першим заходом, присвячений для поліпшення економічних відносин на селі.

Нова економічна політика ставила за мету якомога більше залучити селян на бік радянської влади. Дана ситуація ставила владу у важке становище: щоб залучити селян, потрібно пояснити суть політика, а для цього потрібно збирати селян на збори та конференції. Це давало можливість селянам спілкуватися між собою, та об'єднуватися за інтересами, які могли не збігатися з інтересами влади.

Також влада почала скликати безпартійні селянські конференції. Дані заходи ставили собі за мету проаналізувати настрої селянства та зрозуміти їхнє справжнє ставлення до влади. Одним із завдань було популяризувати більшовиків серед селян та запобігти селянським повстанням. Самі конференції проводилися досить часто. Вже за 1920 рік було проведено 117 безпартійних селянських конференцій різного рівня [21, с. 522]. На цих заходах розглядали питання, які стосувалися селян. Делегати дуже активно брали участь у конференціях. Дуже часто виникала ситуація, коли селяни представляли свої резолюції, які не відповідали інтересам більшовиків. На конференціях брали участь різні течії: боротьбисти, утопісти, петлюрівці,

самостійники та інші. Але ситуація склалася таким чином, що найбільший вплив мали боротьбисти. Вже в березні 1920 р., оцінюючи хід селянських конференцій на Київщині секретар ЦК КП(б)У С. Косіор змушений був визнати, що майже на всіх селянських з'їздах приймаються резолюції боротьбистів і що симпатії селян явно на їх боці [45, с. 120].

Не на користь більшовиків, була відсутність принципу підбору делегатів. Відбір відбувався за сільських сходів. Найчастіше відбиралися представники з усіх прошарків населення, особливо активно виступали заможні селяни, адже вони отримали можливість виступити за свої права та представити свої вимоги. Досить часто виникали конфлікти між бідними селянами та заможними: перші вважали, що влада реалізує тільки інтереси багатих селян та вимагали їх розкуркулити, заможники ж вважали за потрібне передати землю тим господарствам, які зможуть її обробити.

Головною метою партійного керівництва було заохочення селян-комуністів віддавати свої господарства в колективні господарювання, а ці селяни б в свою чергу агітували безпартійних. Але реалії були інші: селяни, вступивши до партій, не бажали віддавати свої господарства колгоспам. Селяни-комуністи, в свою чергу, активно розвивали свої індивідуальні господарства, що не подобалося партійному керівництву.

На початку 1921 р. пройшов V Всеукраїнський з'їзд рад, який прийняв закон «Про закріплення землекористування» [24, с. 25]. Відповідно до цього закону землекористувачі мали змогу на три сівозміни закріпити за своїми наділами землю. Важливим моментом було те що, даний закон був чинним на тих територіях, де були відсутні надлишки куркулів. Досить легко можна було побачити поділ на класи селянських господарств за допомогою показників площі посівів, який відповідав заможності селянина. Наприклад, за даним 1925 р. близько 5% заможних господарств тримали третину всієї посівної площі.

Оскільки, у селах досить стрімко зростав поділ селянства на бідних та заможних, то перші були незадоволені таким станом. Це спричинило

зростання напруження між верствами населення. 11 квітня 1921 р. було прийнято декрет «Про надання маломіцним селянським господарствам права тимчасової переуступки користування своєю надільною землею» [32, с. 145]. Відповідно до цього декрету якщо селянин не мав змоги обробляти свою землю, то мав право здати її в оренду. Важливим моментом є те що, продподаток за землю мав сплачувати сам селянин. Такий крок, з одного боку, був необхідним для ринкових відносин, але з іншого боку, став поштовхом до посилення диференціації села. Стали вирізнятися заможні господарства, але в той же час, погіршилося становище малих господарств. Дані процеси не задовольняли державну владу, оскільки не відповідали її програмі та викликало невдоволення селян.

У 1927 році у влади з'явилася ідея суцільної колективізації, про які почали говорити на XIV з'їзді ВКП(б). На цьому з'їзді зацентрували увагу на тому, що найголовніше завдання є виробниче кооперування селянських господарств, яке б сприяло подоланню хлібозаготівельної кризи. На наступному XIV ВКП(б) у 1927 році була вирішена доля заможного селянства через політику обмеження розвитку капіталізму на селі. А вже у липні 1928 р. було ухвалено рішення про колгоспне будівництво. Такий крок передбачав мету об'єднати індивідуальні господарства в кооперативи [34, с. 225].

Офіційне рішення про початок суцільної колективізації сільського господарства було прийнято на пленумі ЦК ВКП (б) 10-17 листопада 1929 р. Одним із центральних питань на пленумі був розгляд ситуації в сільському господарстві. Практично всі промовці заявляли про суцільну колективізацію як про процес, який уже відбувся на селі. Такі заяви були підтримані присутніми на пленумі українськими керівниками. В своїй доповіді «Про роботу на селі» генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор заявив, що для керівництва країною залишається тільки одне із двох рішень, аби дати волю куркулю і піти капіталістичним шляхом, або перевести сільське господарство на рейки крупного господарства, але суспільно соціалістичного. Він також

заявив, що куркуля не можна підпускати до колгоспу на відстані гарматного пострілу. Українське керівництво виявило готовність до насильницьких дій на випадок опору у селянства колективізації. Насилля з боку властей при проведенні хлібозаготівлі і спроб організувати колгоспи спричинило зростання селянського опору.

Атмосфера підштовхування темпів колективізації українські керівники пережили на пленумі ЦК КП(б)УЮ який розпочав свою роботу за добу після закінчення загальносоюзного пленуму. Заявивши, що для більшовиків немає нічого неможливого, С. Косіор закликав до збільшення у 1930 році посіву в радгоспах приблизно двічі, а в колгоспах – у 3,5 рази. Через декілька днів після пленуму ЦК КП(б) України з'явилося рішення Наркомзему СРСР про п'ятирічний план колективізації союзних республік. Для України передбачалося усупільнити навесні 1930 р. 33,8% всіх селянських посівів, до осені 53,8 % [35, с. 18].

Варто звернути увагу, що з 1928 р. сталися зміни в оренді. Так, 30 травня 1928 р. ВУ ЦВК і РНК УРСР видали додаток до Земельного кодексу УРСР, в якому було зазначено, що куркульству, як класу, заборонялося здавати землю в оренду. У 1930 році оренда землі в Україні зупинилась. Наприкінці 1927 р. сталася хлібозаготівельна криза. Серед історіографів того часу була думка, що головною причиною кризи був супротив куркулів, який виражався у підбурюванні селян не віддавати хліб державі. Куркулі, маючи великі запаси зерна, не бажали його віддавати за ціну, яка була встановлена радянським урядом. Але реальність була зовсім інша. Хлібозаготівельна криза у 1927-1928 рр. виникла у зв'язку з ринковим коливанням цін на тлі зростання виробництва і товарного обороту сільськогосподарської продукції. Сталася ситуація, де було неправильне ціноутворення: була зростання ціни на техніку, промислові товари, і в той же час, було зниження ціни на зерно. Землевласнику, було не вигідно тримати власну землю та вести господарство.

Задумка влади полягала в тому, що селяни будуть продавати дешево зерно, що було вигідно державі. Це дало б їй можливість надавати хліб

робітникам у містах, а також продавати його закордон, одержуючи прибутки і вкладаючи їх у розвиток індустріалізації. Але селяни відмовлялися віддавати зерно за безцінь. Однак, існує серед істориків думка, що це не єдина причина хлібозаготівельної кризи. За даними, ще напередодні Першої світової війни половина зерна надходила від поміщицьких та «куркульських» господарств, а саме понад 70%, яке повставляли за внутрішній та зовнішній ринок. Але, оскільки, 1928 р. господарства поміщиків були ліквідовані, то і експорт зерна зупинився.

Ситуація сільських господарств була також незадовільною: селяни мали в обмеженій кількості надлишок зерна, що спричинило зменшення його продажу. Основна маса зерна знаходилася у заможних господарств. Селянин мав важке становище: самі кошти, які вони отримали від продажу зерна, не давало можливості купляти реманент для обробітку землі та закривати власні потреби. Тому вони були змушені ховати зерно. У народі селян, які ховали запаси зерна називали «довгоносиками». Вони в ямах ховали зерно, що знаходили за допомогою спеціального довгого, металевого щупа під час масових обшуків. Такий метод давав результати, оскільки господарства, в яких виявляли запаси зерна, змушені були вивозити на зсипні пункти.

Важке становище селян вплинуло на погіршення показників у землеробстві та тваринництві у 1928 р. Щоб загострити «класову боротьбу» на селі, та поставити на свій бік селян, влада вирішила вилучити 25% зерна та віддати бідним селянам. Але на такі дії населення відреагувало спокійно. Тому надалі весь хліб забирала влада. Також поширеним було вилучення зерна як «добровільні пожертвування» [4, с. 40]. Наприклад, за даними у жовтні 1929 р. селянам була надіслана вказівка, за якою вони були вимушені в «добровільному порядку» здати 20 пудів пшениці. Така реакція влади показувала реальне становище до селянства: зерно просто викачувалося, а пізніше, це було під виглядом «народної ініціативи».

Також заможні селяни практикували здавали в оренду окрім землі та реманенту, свої послуг в ролі наймита, що було вигідно саме наймиту.

Оскільки, він мав змогу не тільки отримати плату за оренду, а й одночасно працювати на селянина. Така ситуація була нестандартною: бідняк виступав в ролі «експлуататора», а заможний власник реманенту та робочої худоби перетворювався у «наймита». Варто зазначити, що таке становище могло задовольняти селян, адже це давало змогу деяким заможним селянам позбутися куркульського тавра.

Комуністична партія як структура займала важливе місце в українському селі, оскільки мала всі керівні функції в державі. Оскільки більшовицька влада мала розгалужений апарат, це давало змогу контролювати всі ланки суспільства. Варто зазначити, що влада з недовірою, то навіть певними побоюваннями ставилася до селянства, і, особливо, до українських селян. Самі більшовики розглядали селянство виключно як осередок, який має відповідати їхнім інтересам. Селянство, в свою чергу, була не зацікавлена в політиці більшовизму, а навіть була проти. Однак селян все ж таки вступали до партій, але їх відсоток був незначний. Варто зазначити, що насправді комуністи не розуміли як працювати з селянами та навіть сприймали відрядження до сіл своєрідним покаранням. Звісно, такі погляди комуністів відбивалися на їх роботі та показували їх зневажливе відношення до селян. Тому селяни були незадоволені даним ставленням до них, що спричинило протистояння між ними приїжджих робітників.

Також селяни брали участь в роботі місцевих органів влади, в радах. Але, необхідно зазначити, що їхні політичні права обмежувалися. Наприклад, при виборах до рад, згідно законодавства, кількість представництва робітників і селян різнився в 5 разів. Внаслідок цього селяни складали, наприклад, тільки третину делегатів окружних з'їздів рад.

Цікавим є те що, в даний період активно вирізняється нова верства населення – незаможники. Це були селяни середнього достатку, які активно захищали свої інтереси та бажали мати владу на селі. Саме ця верства населення, мала змогу займати більшість місць у сільській раді, тим самим не давала змогу зайняти ці місця біднякам. Держава, в свою чергу, не була

зацікавлена в співпраці із незаможниками, тому активно підтримувала селян. Це проявлялося в касації виборів, де брали участь незаможники [23, с. 96].

Якщо результати виборів не задовольняли незаможників, то вони намагалися їх анулювати. Крім того незаможники активно були проти того, щоб бідняки займали місця у сільських радах. Якщо результати виборів не задовольняли незаможників, то вони намагалися їх анулювати. Крім того незаможники були незадоволені тим, щоб бідняки займали місця у сільських радах. Для цього були проведені передвиборчі кампанії. Однією з таких була кампанія по перевірці списку виборців. Як наслідок, у багатьох селян було відібрано виборче право, як «ворогів радянської влади». Також були приклади, як в с. Пухівці Броварського району селян позбавляли прав, тому що вони «середняки». Оскільки, такі дії влади були протизаконними, то вже з середини 20-х років селянам почали повертати виборчі права [13, с. 122].

Головною метою партійного керівництва було заохочення селян-комуністів віддавати свої господарства в колективні господарювання, а ці селяни б в свою чергу агітували безпартійних. Але реалії були інші: селяни, вступивши до партій, не бажали віддавати свої господарства колгоспам. Селяни-комуністи, в свою чергу, активно розвивали свої індивідуальні господарства, що не подобалося партійному керівництву. Вже в 1923 р. деякі губкоми відмічали випадки, коли господарства селян-комуністів настільки зміцнювалися, що останні вже наймали селян для роботи в своїх господарствах. Щоб змінити ситуацію керівництво навіть виключало таких селян з лав партій. Варто зазначити, що такі дії були поодинокі, і в широких масштабах такі заходи не проводилися.

Частим явищем була політика перекидань комуністів з одного місця на інше. Формально така політика мотивувалась необхідністю боротьби з дрібнобуржуазним оточенням селян-комуністів. Насправді ж головною метою було зробити так, щоб селяни не змогли розвивати свої господарства. Серед причин також була нестача кадрів та значний рівень посадової злочинності.

Серед форм впливу більшовиків над селянами були земельні громади, завданням яких було контролювати розподіл землі та відповідати за виконання продрозверстки. Порівнюючи зі сільрадами, земельні громади об'єднували майже все селянство: особи, яким виповнилося 18 років, та які були включені до того чи іншого господарства. До земельних громад не входили ті особи, які не мали господарства, сільська інтелігенція, та селяни, які наймалися на роботу. Діяльність громад контролювала рада уповноважених, яку обирали на загальному сході. Варто зазначити, що до лав уповноважених часто включали саме заможних селян, які мали високі статки.

27 липня 1927 р. був виданий закон, згідно якого розширилися права сільських рад, а саме впливати на виробничі відносини на селі. А вже через місяць ЦВК та Раднарком СРСР прийняли постанову «Про самообкладання населення» [4, с. 42]. За яким податки селян надходили вже не громадам, а сільським радам. А вже 12 жовтня 1927 р. ВУЦВК прийняв нове «Положення про сільські Ради». За цим положенням сільські ради мали право скасовувати рішення громад на загальних сходах. Дані заходи були спрямовані на кінець незалежності громад. 19 грудня 1928 р. ЦВК СРСР прийняв постанову «Загальні засади землекористування і землеустрою». За цією постановою ті селяни, яких не обирали до сільрад, не мали права голосувати на загальних сходах, і водночас надали право голосувати наймитам, які не мали власного господарства. Також ті суміжні функції, які мали земельні громади та сільські ради, переходили до сільрад.

Оскільки всі кошти перейшли до контролю сільських рад, то земельні громади стали непотрібні партійному керівництву. Тому постановою президії ЦВК СРСР від 3 лютого 1930 р. усі земельні громади припинили свою діяльність, а всі їхні функції були передані сільрадам.

Окрім ліквідування старих організацій партійне керівництво активно створював нові: більшовицькі партійні осередки, Комітети Незаможних Селян та профспілка Всеробітземліс. Всеробітземліс – це організація, яка об'єднувала робітників землі та лісу. Дана профспілка займалася питанням

селян, які входили в радгоспи та працювали в лісах. Починаючи з 1928 р. організація стала звертати увагу на становища наймитів. Це відображалось в активній політиці спрямований в їхній бік: укладання угод, договорів тощо. Основну увагу профспілки займали все ж таки заможні господарства.

Також серед організацій особливе значення займали Комітети незаможних селян (КНС) [28, с. 45]. У дану організацію входили бідняки, наймити, також селяни середнього достатку. Для того щоб стати членом комітету необхідно активно підтримувати політику більшовиків. Селяни, які входили до КНС, мали пільги: отримували сільськогосподарські землі, реманент для їх обробітку тощо. В той же час КНС мав проводити роботу на селі, а саме перерозподіляти землю та реманент, у разі необхідності активно боротися з повстанством, охороняти зсіпні пункти та громадські будівлі. Також дана організація могла проводити мобілізацію населення для виконання різних видів громадських робіт. Свої ді комнезами могли виконувати насильницькими методами, що не задовольняло селян та викликало у них обурення. Щоб протидіяти режиму селяни могли вбивати учасників КНС, на що організація відповідала терором.

Варто зазначити, що після таких чисток кількість бажаючих вступити до організації все одно зростала. Про це свідчать дані за якими на протязі 1924 р. до КНС вступило близько 170 тисяч чоловік. Найбільша кількість організацій по Україні була в таких областях: Донецькій, Чернігівській, Київській, Полтавській губерніях [25, с. 120]. На такі дані впливали такі фактори: надання селянам пільг, допомога дітям комнезамівця до вступу вузів, технікумів, робітфаків (бути членом КНС вважалося «ознакою благонадійності»). Головною метою керівництва було, щоб КНС об'єднало бідних селян та направили їх в соціалістичну роботу села та боролися із заможним селянством. Але реалії були інші: дані організації захищали інтереси селян локально, не надавали пільги, які могли отримати бідні селяни. Дані ді обурювало селянство та поширювали антикомнезамівські настрої. Перед владою постало питання подальшої діяльності КНС.

Сама ж організація розділилася на три групи. До першої групи належали селяни, які використовували свої пільги, отримали в оренду землю та мали можливість її обробляти. Головною метою було укріпити свої господарства. До другої групи увійшли селяни, які отримали землю, але не мали змогу її обробляти, що змушувало їх здавати цю землю в оренду (таких селян називали «ледарями»). До третьої групи входили селяни, які були малоземельні селяни, які не мали свого реманенту. Не займалися господарством взагалі.

Дана ситуація змусила владу реорганізувати комнезами на липневому (1925 р.) пленумі ЦК КП(б)У. Було вирішено послабити вплив КНС з державного рівня на громадський: звільнити їх від адміністративних та громадських функцій. Це спричинило масовий вихід селян з комнезамів. За час реорганізації їх чисельність зменшилась на 56,5 % [13, с. 113]. На 1 липня 1926 р. в рядах КНС нараховувалось лише 560 тисяч членів.

Серед форм впливу більшовиків над селянами були земельні громади, завданням яких було контролювати розподіл землі та відповідати за виконання продрозверстки. Сама земельна громада мала своє постійне фінансування: податки селян та здача державних земель в оренду. Створювалися нові організації: більшовицькі партійні осередки, Комітети Незаможних Селян та профспілка Всеробітземліс. Також серед організацій особливе значення займали Комітети незаможних селян (КНС). У дану організацію входили бідняки, наймити, також селяни середнього достатку. Головною метою керівництва було, щоб КНС об'єднало бідних селян та направили їх в соціалістичну роботу села та боролися із заможним селянством. Але реалії були інші: дані організації захищали інтереси селян локально, не надавали пільги, які могли отримати бідні селяни. Дані дії обурювало селянство та поширювали антикомнезамівські настрої. Перед владою постало питання подальшої діяльності КНС.

Також влада, щоб підкорити селянство використовувала соціально-психологічний метод як донощицтво. Саме цей метод дозволяв утримувати

владу, управляти економічними та культурно-духовними процесами на селі. Стимулятором донощицтва ставало насилля та породжений ним страх. Щоб тримати суспільство під контролем потрібно було створити в ньому соціально-психологічну атмосферу підозри та недовіри один до одного. У період суцільної колективізації та ліквідації куркульства як класу, донощицтво відбувалося в основному у форматі комуністичних ідеологій та з домішками корисних міркувань. Щоб доноси «увійшли» в маси, більшовики організовували акції та кампанії на так звану «вимогу народних мас». Тривале впровадження в систему суспільних відносин донощицтва породжували рецидивний тип наклепника – так званих «борців з правду», «за справедливість». Такі наклепники були поширені майже в кожному селі. Що цікаво, то про їх діяльність знали, і ставилися до них упереджено, бо саме такі люди були досить корисними інформаторами для влади. На селі радянська влада вимагала збирати компромат один від одного. Пропонувала шукати закопаний хліб.

Ознакою кризи колгоспного ладу стали продовольчі реквізиції, до яких вдавався більшовицький режим. Оскільки влада поставила перед собою величезні індустріальні плани, то було необхідно збільшувати експорт зерна закордон і отримувати технічне устаткування та іноземну валюту. Постійне проведення хлібозаготівель погіршило стосунки між владою та селянством. За планом держави, вона мала отримати необхідну кількість хліба від колгоспів, що обурило населення. Як наслідок, влада відреагувала запровадженням системи самообкладання. Тому селяни мали важке становище: їм потрібно було виконати це самообкладання, план сільськогосподарського податку, сплатити різні позики, кредити, державне страхування тощо. Незважаючи на посилення економічного тиску, влада продовжувала силову політику хлібозаготівель.

Варто зазначити, що недоліком в організації колективних господарств була їхня не завжди продумана землевпорядкованість. Станом на 1 жовтня 1927 р. в Україні 47% колективних господарств не було землевпорядковано

[13, с. 156]. Це не давало змоги провести усупільнення землі та призводило до браку їхньої творчості у справі господарювання. У 1927-1928 рр. було проведено укрупнення існуючих колективних і одноосібних селянських господарств. Створення колгоспів відбувалося за наявності земельної площі не менше 150 десятин у степовій і не менше 100 десятин у лісостеповій зонах. За планом потрібно було створити не менше 15 господарств у кожному з районів.

Збільшувалося фінансування колгоспно-радгоспного виробництва, до якого вступили лише 3% усіх сільськогосподарських робітників СРСР. Колективні підприємства, які були створені 1928 р., отримали порівняло з одноосібними низку нових пільг, широкої підтримки, звільнялися від податку, забезпечувалися мінеральними добривами. Так, у 1929 р. ними було використано близько 4 млн пудів суперфосфату, хоча норма цього міндобрива в Україні становила 120 млн пудів. Отже, хоча сільські господарства були основою для виготовлення необхідної продукції, держава не надавала необхідні добрива для цього, які були необхідні [23, с. 96].

З 1928 р. у селах почали створювати машинно-тракторні станції (МТС), як головного стимулятора виробництва. Головною метою було показати селянам, як використовувати різну техніку у своїх господарствах. У 1927-1928 рр. в Україну було доставлено 1488 тракторів, з них 1269 закордонних і 219 тракторів виробництва Ленінградського заводу «Червоний Путиловець» [34, с. 330].

Отже, влада приділяла велику увагу селянству, як класу. Фактором, який впливав на заможність господарства була наявність засобів виробництва. Трудове законодавство початку непу, що мало напівзаборонний характер, сприяло збільшенню розриву між попитом та пропозицією на землю та вільну робочу силу та посилювало нерівноправний характер відносин найму - оренди. Комуністична партія як структура займала важливе місце в українському селі, оскільки мала всі керівні функції в державі. Селяни вступали до партій, але відсоток їх був незначний. Також

селяни брали участь в роботі місцевих органів влади, в радах. Але, варто зазначити, що їхні політичні права обмежувалися. В даний період активно вирізняється нова верства населення – незаможники. Це були селяни середнього достатку, які активно захищали свої інтереси та бажали мати владу на селі. Саме ця верства населення, мала змогу займати більшість місць у сільській раді. Влада максимально ставила у тяжке положення селян: їм потрібно було виконати самообкладання, план сільськогосподарського податку, сплатити різні позики, кредити, державне страхування тощо. Саме це стало головними причинами опору селян в майбутньому.

РОЗДІЛ 3. СЕЛЯНСЬКИЙ ОПІР РАДЯНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ 20-Х ПОЧАТОК 30-Х РОКІВ)

3.1. Стихійний опір селянства радянській (кінець 1920-х початок 1930-х рр)

Посилення економічного тиску на селянство, звуження рамок легальної політичної діяльності для все зростаючої їх кількості, якими супроводжувалося введення нового курсу щодо селян, зменшувало для останніх можливості легального захисту їх інтересів. Це змушувало селян переходити до протиправних дій. Опір селян набував різноманітних форм. Він був неорганізованим, однак досить масовим.

Інтереси селян владою до уваги не приймалося, тому на них зростав економічний тиск та звуження їхніх прав. Новий курс, який вводився, змушував селян переходити до опору. Характерною ознакою була їх неорганізованість і масовість. Масштаби селянського опору характеризують такі цифри: в СРСР протягом 1929 р. у 1307 масових виступах брали 244 тис. осіб. В 1930 р. проти насильницької колективізації та створення колгоспів виступили 2468 тис. осіб. Загальна чисельність масових виступів у цьому році склала 13754. Було зафіксовано 55 збройних повстань [26, с. 459].

Щоб захистити свої права, селяни писали листи зі своїми скаргами до вищого партійного керівництва. У свідомості селян вище керівництво просто «не знало», яка реальна ситуація на місцях. Тому вони мали надію, що відправивши листи, ситуація зміниться. Наприклад, один із листів Максименка, що був головою комсомольської організації, містив таке прохання: «Добрий день шановний секретар ВКП(б), товариш Сталін! До Вас пишу листа з України, з глухого села. Візьміть військову карту і знайдете село на річці Ятрань, зветься Полонисте на Уманщині Бабанського району. Ось таке вислухайте, тов. Сталін! Село має 317 дворів, колективізоване на 100 %. А що, тут думаєте радянська влада? Ні, не радянська, а чисто буржуазний строй!

Пригадайте панщину: 6 днів роби панам, а 7-й – неділя, в яку не можна робити, бо свято. Так і на селі, щодня роблять в артілі» [42, с. 120].

Перші спроби селянства протидіяти політиці режиму знайшли свій вияв в різкому скороченні господарської активності. Для цього селяни відмовлялися від оренди землі, розпродували худобу, переставали наймати робітників. Питома вага тих, хто користувався найманою працею, скоротилася з 75,3 % у 1927 р. до 46,8% у 1929 р. Змушені віддавати державі зерно майже за безцінь, селяни почали різко скорочувати посівні площі. Так, за період 1927 – 1929 рр. посівні площі в найбільш продуктивних селянських господарствах скоротилися майже вдвічі, при ще більш різкому скороченні товарної частини урожаю – з 25,1% до 14% [23, с. 96].

Влітку 1929 р. почався також таємний забій скота. З самого початку він набув неймовірний розмах, досягаючи катастрофічних розмірів. Селяни різали усе – корів, телят, свиней, коней. Головним методом проти таємних забоїв худоби була накладання штрафів. Наприклад, штраф було накладено адміністративним відділом Голованівського району Одеської області на майже 300 господарств близько 15 тис. крб. штрафів. Селяни не могли збагнути, що причиною штрафування є забій скота, який вони власне самі вирощували та споживали. Саме тому, вони писали скарги з надією що це помилка. З 1 січня по 25 травня 1932 до керівництво Голованівського райвиконкому отримали 129 скарг за неправильне штрафування.

Уже на початку 1930 році селяни повстали проти примусової колективізації, розкуркулення та закриття церков. Так, за даними ГПУ у 1930 році Україну охопили масові протести, було здійснено майже 4000 [20, с. 459]. Кількість учасників була близько 1, 2 млн. українців. Якщо проаналізувати активність масових протестів, то початок відбувся із лютого 1930 року та почав набирати розмаху, пік якого припав на початок березня. Заворушення прокотилися по всій Україні, з лютого по квітень в протестах прийняли участь близько 2000 сіл та містечок. Варто зазначити, що активний

супротив селян та не бажання коритися колективізації спричинило призупинення колективізації на півроку за наказом Сталіна.

Активно виступали проти колективізації селяни прикордонних округів. Наприклад, у Плужанському районі, що на Щепетівщині приводом до протесту стало закриття церкви. Аверкій Войко, який був місцевим священиком, став активно закликати селян до повстання, не тільки свого села, але й сусідніх. Селяни відгукнулися, тому 15 лютого у Плужному близько 1500 селян протестували, вимагаючи ключі від церкви. На виступ зібралися і селяни сусідніх сіл, переважно з яких були жінки. Керівництво було змушене задовольнити їх вимоги. Саме того дня була обрана нова церковна громада. Дана перемога змусила повірити в себе селян та продовжити захищати свої інтереси.

Саме в цей час схід України також відзначився опором. Так, 15 лютого відбулось повстання в Старобільському окрузі. Селяни райцентру Містки виступили проти розкуркулення та пропри заборону керівництва забрали свій посівний матеріал, який до цього був відібраний.

Не дивлячись на те, що січнева постанова 1930 р. загрожувала висилкою та конфіскацією майна за «хижацький забій скота», в окремих місцевостях України він складав до 75 % від загальної кількості поголів'я. Охоплені жагою ненависті до влади, селяни показували своє незадоволення тим, що псували, та інколи нищили майно, яке належало колгоспу. Наприклад, керівництво колгоспу «Червоний партизан» Слободзейського району звільнили 11 людей за пошкодження колгоспного майна, та за невідповідне ставлення до виробництва. Варто зазначити, що дані випадки були досить частим явищем. Так, у листопаді 1931 року, в одному з тракторних парків Криворізького району, трактористи навчалися на спеціалізованих курсах. Звичайно, що дане навчання не надавало гарної практики, щоб трактористи могли вийти на роботу з певним досвідом та розумінням як правильно доглядати за технікою. Тому щоденна норма роботи трактора відрізнялася з реальною. Крім того, у документах сказано, що майже всі 298 тракторам необхідний був ремонт [22, с. 550].

Селяни користувалися можливістю виходу з колгоспів, яке було можливим після оприлюднення статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів». Майже половина селян скористалася цією можливістю. Восени 1930 р. в колгоспах залишилося менше третини селянських господарств. Дана ситуація свідчить, про примусове залучення селян до роботи в колгоспі та небажання їх там працювати. Доказом того, що селяни масово виходили з колгоспів може бути ситуація в таких районах: Шаргородський, де було колективізовано приблизно 80%, залишилося близько 16%, Лучинецький – спочатку було 65%, zostавились 37%, Яришівський – де було колективізовано майже 85%, по факту залишились 39%, Джуринський – 54%, zostалось 29%, та Могилів – Подільський – де було 72%, а залишилось 42%. Таким чином, можна побачити реальне ставлення селян до колективізації та партійного керівництва [45, с. 130].

Також досить поширеним методом спротиву були «волинки» та баб'ячі бунти. ГПУ у своїх звітах зафіксувало, що в Україні з 20 лютого до 20 квітня повстання було у 1895 сіл у 41 із 44 округ. «Масові заворушення зазвичай розпочиналися з того, що натовпи жінок у 200-300 осіб, а іноді і значно більше, збиралися біля сільрад з вимогами виходів з колгоспів, видачі зерна і усуспільненого майна», - відзначав голова ГПУ УСРР Всеволод Балицький у доповідній записці генеральному секретарю ЦК КП(б)У Станіславу Косіору, аналізуючи причини та хід селянських виступів у прикордонних округах України наприкінці березня 1930 року [46, с. 133].

Прикладом волинки може слугувати виступ в Коростені у 1930 р. Керівництво Коростенського окружного земельного відділу відрядило Павла Козлова у село Нові Гороб'ї Малинського району, для того щоб організувати відділення земельного масиву для новоствореного колгоспу. Це село налічувало 510 господарств із 2226 мешканцями. Особливістю цього села було те, що воно було «промисловим», а саме багато мешканців цього села займалися промислами та торгівлею. Новагороїбчани поставилися до створення колгоспу негативно та не бажали усуспільнювати свої

господарства. Хоча у лютому 1930 р. місцевій владі на зборах активу вдалося ухвалити постанову про суцільну колективізацію села, але далі справа не просувалася. До того ж, навіть ті із новогороб'ївчан, що погодилися увійти до колгоспу, на початку березня почали «відмовлятися від колективу». Спроби влади активізувати питання колективізації на загальних зборах наштовхувалися на постійний опір. Від 15 лютого до 10 березня, як зазначали слідчі ДПУ, в селі було «зірвано 5 загальних зборів селян з питань колективізації та контрактації». Ось як на допиті у слідчого ДПУ згадувала мешканка Нових Гороб'їв Євдокія Алексеєнко на одних з таких зборах з питань колективізації: «На цих зборах була доповідь учителя Ювченка, а також учителя Ящука. Також був якийсь представник чужий... У президії сиділа Наталка Цуренко, яка теж почала піднімати галас проти колективізації, а також контрактації. І її підтримала решта маси... Потім виступив Горб'юк Федір Васильович, який, розстебнувши кожуха, який почав казати, що ви нас хочете втягнуть у панщину. Коли він скінчив свою промову, а також коли він навіть балакав, чулися крики і вогласи серез присутствующих. Бачачи таке, учитель Ящук встав та навіть показав Горб'юку на пальцях, що ти мовчи, а то попадеш за такі слова у тюрму». Варто зазначити, що попри погрози компартійним активістам того разу не вдалося отримати підтримку селян. Проти врешті-решт владі вдалося створити колгосп ім. Чубаря, до якого увійшло до семи десятків господарств. І одразу почали «впорядковувати» землі села, щоби виділити колгоспу найкраще і найближче до села ділянки. То ж зранку 12 березня комісія сільської ради разом із прибулим з окружного центру землеміром П. Козловим рушила на південну околицю села в урочище Оливи, відміряти землю. Як тільки вони розпочали роботу, як почали збігатися жінки із найближчого хутора Бортники. Першою підбігла Тетяна Бортник, із криком «Геть з нашої землі, ану киш на поміщицьку», також до неї приєдналися інші жінки. Загалом зібралися понад 40 селян. Вони здійняли гвалт, почали нападати на землемірів та заважали їм працювати, а саме рвали їхні стрічки. Під жіночі

крики землемірна комісія змушена була зібрати свої інструменти та, як зізнався згодом П. Козлов, «поза городами йти до сільради» [46, с. 120]. А інші жінки також приєдналися до бунту. Саме в той день була річниця зречення царя. Одна з жінок запропонувала піти в школу та привітати вчителів активістів із цією річницею. Жіноцтво взявши портрети Леніна і Шевченка під червоним прапором рушили до школи, вигукуючи: «Хай живе свобода!». Як реакція вчительок, з яких більшість становила сільський провладний актив, була спроба заговорити про колгосп, на що жінки відповіли протесними вигуками. Перелякані вчителі поховалися у школі. А жінки розійшлися. Так закінчився перший день «волинки». Наступну спробу відміряти землю для колгоспу сільрада із землеміром Козловим здійснила через день, 14 березня. На цей раз комісія рушила у протилежний бік села, в урочище «Ситники». Але і ця спроба виявилася невдалою. Щойно землеміри вийшли із сільради, як кілька жінок, що побачили їх, кинулися обходити усі двори села. Тож коли комісія дісталася наміченого поля, там уже почали збиратися жінки і чоловіки. Зібралися кілька сотень селян. «Всі ми не хотіли, щоб там землю міряли, лише тому, що то земля городня біля наших садиб. А оскільки, як я так і інші до колективу йти не хотіли, ми старалися не допустити до того, аби цю землю у нас забирали», - з годом пояснювала слідча ДПУ одна з найактивніших учасниць протестів Євдокія Алексеєнко. Жінки обступили Павла Козлова з погрозами: «Краще міряти і не починайте, а то погано буде» [46, с. 155]. Тільки-но агроном Яшук намірився почати ямку, його та інших землемірів почали штовхати. В результаті агроном та голова сільради Дмитро Назаренко були побиті, й комісії довелося утікати. Представники місцевої влади та активісти сховалися у школі та почали радитися, що ж робити далі. Було очевидно, що без подолання селянського спротиву колгосп землею не вдасться наділити. Вирішили просити у Малині міліцейську підмогу і вночі арештувати головних бунтарів, точніше бунтарок. А землеміра П. Козлова чекало ще одне випробування. Оскільки свої речі він залишив у сільради, то змушений був піти за ними. Щойно він

вийшов зі школи, як був оточений жінками, які накинулися на нього, але він втік до сільради. Як наслідок, найбільш активних учасниць, а їх було 14, було заарештовано та відправлено до райцентру.

Активну участь у виступах брали і жінки. Наприклад, в одному з колгоспів Слободейського району «Червоний партизан» були здійснені заклики, пошкоджено продовольчі склади та розгромлена їдальня. Серед основної маси були 200 жінок, які також взяли з собою своїх дітей. У червні 1932 р. були охоплені такі області: Чорнухинська, Миргородська, Лубенська, Харківська. Загальна кількість не бажаючих коритися була 3 – 4 тис., серед яких 60-70% були жінки [43, с. 135].

В документах зазначено, що «жіночі волинки» були досить емоційними та запальними. Стискаючись з жіночим темпераментом, чоловіки часто бентежилися не могли дати супротив. Наприклад, було зазначено секретарем Тульчинського окружного КП(б) Оскерко у записах, що при волинках, де основна маса жінок, партійні та комсомольські робітники розгублюються перед жіночою агресією та не можуть дати опір. Його пропозиція полягала в тому, щоб сформувати бідняцький актив навколо партійно-радянських працівників. Головна мета цього активу полягала б в тому, щоб запевняти волинців, куркулів, що дані дії є шкідливими та спонукати їх відмовитися від зброї. Також, бажано було б при волинках, яких більшість становили жінки, брати на себе відповідальність та розбирати основні питання, які висувуються а зборах. Досить часто, волинки не зупинялись на звичайних закликах, а також включали в себе активні дії. Наприклад, люди самовільно розбирали продовольчі та насінневі запаси які належали колгоспу.

Одним з яскравих прикладів волинок був Полонських район, де з 27 населених пунктів волинки відбулися у 24-х. Колективізація в даних селах мала початок ще з осені 1929 року, а протести розпочалися вже з кінця лютого. Одним з перших сіл було с. Велика Березна, яка вплинула на села, які знаходилися поруч. «Березна лежить на головному тракці, селом проїжджали сотні підвід, затримувалися і таким чином ставали свідками

подій», - зазначив Шепетівський окружний парком у згадуваному світі. Вже на наступний день повстання підтримав весь район і вже на початку березня 1930 року стала однією з найгарячіших точок України [46, с. 150]. Одним із сіл була Котелянка, де провідну роль відіграли жінки. «Спершу жінки посповідались, а потім узяли дручки та лопати й пішли розбирати майно, реманент, вози та бити активістів», - зазначили місцеві партфункціонери Н. Музика та М. Вінницький. Очолило повстання жіноцтво Текля Пищевська та Явдоха Музика. Бійнею на околицях Полонного завершилася спроба котелянчан відбити арештантів. Отримавши підкріплення з райцентру, чекісти змогли розсіяти повсталих. А потім розпочалися арешти.

ДПУ відзначало, що кожний третій селянський виступ був масовим жіночим. Справа полягала не стільки в тому, що жінки були лютими противницями колективізації, а в тому, що селяни сподівалися на більш поблажливе ставлення до жінок з боку влади. Характерною була ситуація, коли селяни подавали заяви про вихід з колгоспу і на запитання представників влади про причини виходу відповідали, що їх в колгосп не пускають власні жінки.

Друга хвиля, коли селяни почали масово виходили з колгоспів припала на квітень-травень 1932 р. Наприклад, Секретар Вінницького обкому КП(б) М. Алексєєв 18 червня 1932 р. зазначав, що селяни почали виходили з колгоспів у великих кількостях. Так, у Бершадському районі близько 600 селян не захотіли вступати та продовжувати роботу в колгоспах, Могилів – Подільському – 342, Томашівському – 227, Теплицькому – 208, Тростянецькому – 78, Юринецькому – 183, Ярмолинецькому – 243, Барському – 79, Липовецькому – 149 заяв [23, с. 99]. Досить показовим було те, що навіть попри полегшені умови хлібозаготівель та надання пільг колгоспникам, селяни прикордонної смуги с. Тарнорудка Волочиського району також подавали заяви на вихід з колгоспів. Також с. Джулинського району не стали виключенням, тому близько 120 селян забажали мати індивідуальне господарство. Тих, хто залишився поза колгоспами, обкладали

такими завданнями і податками, що іншого виходу, крім як попроситися назад, у них просто не було.

Епіцентром подій протесту стали села, які входили до складу Одеської округи. У 1929 році влада вирішила, що Одещина буде осередком однієї з перших округ суцільної колективізації. «На розкуркулення й колективізацію було кинуте значну частину міської організації, – писав у лютому 1930 року голова ДПУ В. Балицький, – яка не зовсім придатна до роботи на селі». Почалися масові утиски селян, що викликало їхнє незадоволення [39, с. 158].

Одним з перших серед сіл повстало село Градениці, тодішнього Червонопартизанського району. «Натовп жінок до 400 осіб зажадав повернення висланих із села куркулів, вимагав припинити розкуркулення, повернути зібране насіння», повідомляв телеграмою ЦК ВКП(б) керівник українських комуністів Станіслав Косіор. У ній він також зізнався, що виступ почався «на ґрунті низки неподобств працівників, які збирали посів матеріал». На той час у Граденицях та інших селах Одещини завершилася чекістська операція «з вилучення куркульського елемента» [42, с. 103]. Із села вислали 78 родин, які активно виступали проти режиму. Інших примусово залучали до колгоспів, ких було три: «Червоний незаможник», «Шлях до соціалізму» та «Розсадник культури». Усе господарство та майно розкуркулених перейшло до колгоспів. Дані дії влади викликали незадоволення, то вони почали протестувати. А саме, 26 лютого жінки в Граденицях вийшли проти місцевої влади та повернули своє майно. Крім цього, однією з вимог було оголошено відкрити кордон з Румунією. Така ситуація стала викликом і для інших сіл, які почали також повстання. Села Троїцьки та Яськи почали масово протестувати: у центрі села розгромили сільраду та пошту. Селяни почали наступати на колгоспи, що забрати своє господарство: корів і коней. Повсталі збиралися кожного дня, для того щоб мітингувати з основними вимогами: розпустити колгоспи та повернути виселених односельців. «Ми не проти радянської влади, але за умови повернення куркулів і їхнього конфіскованого майна, розпуску колгоспів, роздачі посівного матеріалу, що на складах, видачі для народної розправи

представників сільської влади, що проводили останнім часом роботу на селі, вільної торгівлі», - наводить селянські вимоги В. Балицький у згаданому повідомленні.

Гніт селян вилився у повстання, яке відбулося 3 березня у Яськах, на якому було близько 1200 осіб. Повсталі взяли з собою вила, рушниці також споруджували барикади. «Стали зносити господарський непотріб, будівельні рештки, каміння, навіть розбиту бричку хтось приволік. Доволі швидко загатили головні вулиці, щоб не було проїзду, проходу», - переповідає спогади земляків М. Паненко. Але дізнавшись про заворушення, чекісти виконали зачистку сіл. Лише впродовж 4 березня було заарештовано 150 селян. Арешти в Яськах тривали і наступними днями. Деякі з повстанців тікали через Дністер до Румунії. Варто зазначити, що румунська влада всіх їх видала радянській. Також було вирішено виселити із села 40 родин «куркулів» та конфіскувати їхнє майно.

Своєрідною формою спротиву проти колективізації селян була втеча з колгоспів. Селяни боялися, що якщо куркулів спіткала доля заслання та відбирання майна, то з ними може статися те ж саме. Так, в січні 1932 р. з свого звичайного місця проживання втекло 126 720 селян [32, с. 450]. За січень – травень 1932 р. з 21 району вийшло 116 чол.

Приклад витягу з архіву Харківської області розкриває головні причини супротиву селян проти колективізації: «Заарештованих обвинувачено за ст. 54–10 КК УСРР в антирадянській агітації серед населення, в активній участі у розкраданні зерна та в організації масових «волинок» селян. Організатори опору висловлювалися: «Радвлада докерувалася до того, що ми пухнемо з голоду», «До яких пір будуть брати, а ви селяни дайте їм останні крихти»» [32, с. 350]. Саме тому такі повстання були сповнені великої агресії та ненависті до радянської влади. Так, в одному з протестів на станції Сагайдак, в якому брало участь приблизно 1500 осіб, було розгромлено склад та розібрано зерно. Ці дії, селяни робили свідомо, не розуміючи чому вони мають голодувати. Будучи знесиленими та голодними, селяни нападали на гуральні. Це було спричинено

тим, що сировина для гуралень розміщувалась просто неба на залізничних станціях. Таких нападів у травні 1932 р. зазначено на 13 гуральнях України.

Весна 1932 року відзначалася збільшенням супротиву кількості незадоволених колективізацією та їх організованість. Наприклад, 14 квітня 1932 р. на території Золочівського району було розпочате заворушення. Жителі сіл: Вільшани, Петрівка, Пересічна, Лютівка, Кут, вийшли показати своє незадоволення до свого становища. Селяни штурмували Івашківський гуральний завод, розібравши всі запаси на складі. Не зважаючи на вмовляння та заборону керівництва, двотисячний натовп розібрали 2-3 вгони кукурудзи.

Влада не могла не реагувати на свавілля, яке створюють селяни, тому намагалася це зупинити. Наприклад, Харківський обком КП(б)У навесні 1932 р. вирішили сформувати комісію, яка мала вивити та ліквідувати волинки. Так, утворена комісія вже 4 травня вирушила до Велико-Богачанського району, щоб проаналізувати ситуацію в с. Устивиця. Дослідивши ситуацію, комісія виявила, що волинки були поширені в таких районах: Чорнухинський, Миргородський, Лубенський, які включали в себе такі села: Черниківка, Корсунівка, Ломанки, Синча, Гільці, Камишине, Хомутці, Попівка та ін. У травні у волинках активно брали участь 3-4 тис. незадоволених селян, 60-70% з яких були жінки. Так, було вирішено в с. Устинівка захопити станцію Гоголове, примусивши голову сільради підкоритися. Для того щоб зібрати якомога більше селян для заворушення використовувалися церковні дзвони у Миргородському районі. В селах Попівка та Хомутці селяни вирішили розбитися на група по 20 чоловік та показати своє невдоволення нападами на голів сільрад, учителів, відбираючи у них продукти, курей.

До супротиву колективізації приєднувалися і поодинокі куркулі, які закликали до повстання. В селі Справному Криворізької округи «куркулі» агітували: «Візьмемо гвинтівки і палиці та підемо проти Радвлади, так як комуністична партія не хоче розуміти селян, а коли так, то селяни організують повстання» [46, с. 150].

Як форма спротиву колективізації була агітація. За даними ОДПУ Україна займала перше місце по цьому методу супротиву. Як переконання виступали аргументи, що господарством колгоспу владарює влада, а не самі колгоспники. Духівництво також підтримували такі агітації. Основа листівок мала повстанський та антиколгоспний зміст. Такі агітації проводилися на нелегальних зборах. Як протест, коли були заходи присвячені розгляду про питання утворення колгоспів, селяни їх зривали те не давали їм відбутися. Для цього вони обходили всі двори на селі та агітували людей не підтримувати колгоспи та виходити з них. Також були випадки, коли селяни ходили по сусідніх селах, та робили вигляд що вони розорені колгоспники, які тепер злидарюють. Вони активно закликали боротися з владою та помститися комуністам.

Також селяни використовували листівки та анонімки, щоб протидіяти владі. У даних листівках селяни закликали організувати селянське повстання та погрожували владі фізичної розправою. За оцінками ДПУ, біля 20 % селянських листівок були антирадянськими та мали антиурядову спрямованість. Наприклад, в одному з листів, відправлених до ЦК КП(б)У автори бели незадоволені владою, тому що вона ігнорувала справжні потреби населення: «Кажуть, що влада наша. Бачте, ми її обираємо. А хіба вона робить нашу волю, хіба вона думає про нас, селян. Що вона нам дала. Відібрали у нас землю та обклали таким податком, що аж небо вовною покажеться. Колись ми мали податки тільки земельні - державні, земські та волосні брались від землі, а тепер податки і державні, і окружні, і сільрадівські. Та усіх їх не перепишеш, а робітники податку не платять. Влада тепер робить те що скаже якась компартія, вона слухає її, а не нас». Поширеним явищем було розповсюдження листівок з закликами боротися, використовуючи зброю. Наприклад, в с. Дашківці Летичівського району були поширені листівки, в яких спонукали організовуватися та боротися проти влади, використовуючи голодні бунти та зброю.

Наприкінці 20-х рр. по селах України знову прокотився «червоний півень»- підпал, улюблена зброя селянських заворушень усіх часів. В одному із сіл Теофіпольського району селяни сформували загін понад 200 осіб [19, с. 350]. Організаторами загону було вирішено напасти на учасників засідання сільського активу. В результаті заворушення були вбито голову сільради Музичука та комуніста Сидзинського. Досить несподіваною була поведінка селян після вбивства. Вони вчинили пожежу сільради та вкинули в вогонь тіла вбитих. Дана ситуація доводить, що селяни змінили свої ціннісні орієнтації, та остаточно відділилися від традиційних цінностей. Наступного дня заколот продовжився, повстанці не зупинилися та знову вбивали активістів, які були в них на селі. Щоб зупинити повстання, влада вимушена була сформувати загін з курсантів київської школи та міліції та приєднати кавалерійський підрозділ. Такі загони були поширеними у Теофіпольському, Анонінському, Грицівському районах.

Не бажали віддавати свої господарства селяни Вінниччини. За даними, з грудня по квітень 1932 року було виявлено 37 терактів, було 8 убивств та 26 підпалів. Нестабільна ситуація була і в Харківській області. В таких селах, як: Попівка, Хомутка Миргородського району незадоволені селяни організували загони, ділися по 25 чолові та нападали на двори місцевих активістів, відбираючи у них майно. У Попівці селяни закликали: «Ліквідувати колгоспи як клас», селянам пропонувалося забрати колгоспне майно, худобу, а м'ясо розділити між колгоспниками. Активними гаслами селян були: «Місто забрало весь хліб і жиріє», «Пани керують нами», «Радянська влада обдурила селян». За даними, з жовтня по березень 1932 року в УСРР було сплановано близько 750 терактів, 325 з них – фізичних [29, с. 115].

В цей час активну діяльність вели органи ДПУ. Головною метою їхньої роботи було викривати угруповання, які були настроєні проти влади, та вчасно ліквідувати їх. Доказом цього були викриття майже 80 угруповань, які підбурювали населення до спротиву, 3 з них були осередком з колгоспу.

Опір селян характеризувався утворенням партизанських загонів. Наприклад, були такі загони: Грищенко, Луньєва, Зинька Стригуна в Черкаському окрузі, головною метою яких було спонукати населення до боротьби та підірвати становище радянської влади [46, с. 100]. Діяльність загонів базувалася на постійному переслідуванні голів сільрад, керівників, секретарів. Вони руйнували приміщення сільрад, спалювали всі документи, податки, які в неї знаходилися. До таких загонів найчастіше входили члени партій українських есерів та соціал-демократів в минулому. Але важливим є той факт, що коли активно діяли повстанці та їхні загони проти примусової колективізації та обмеження прав, почали формуватися звичайні кримінальні банди. Ці банди не мали ніяких мотивів, цілей, мети, вони просто грабували селян під виглядом повстанців. Наприклад, в одному із сіл Уманської округи в 1925 році банда «тероризує населення до такої міри, що з заступанням ночі ніхто з населення, не тільки не з'являється на вулиці, а навіть не виходить із хати». В документах зазначено, що з травня по вересень було здійснено 14 пожеж, близько 20 грабунків, 4 вбивства та 3 поранення. Напади із зброєю чи без були настільки частими, що майже кожну ніч був хоч один напад. Вся діяльність на селі була припинена, бо це було дуже небезпечно. Усі заходи, які мали відбуватися переносилися на місяці.

На початку 1926 р. були сформовані приблизно 25 повстанських загонів на території України. ОДПУ намагалося хоч якось контролювати їхню діяльність та не давати їм реалізовувати заплановане. Партизанські загони ділилися на види: диверсійні, кримінально-політичні та суто кримінальні. Варто зазначити, що інформація про те що більшість загонів становили бідняки та наймити приховувалася.

Такі загони активно організовувалися та діяли на Чернігівщині. Наприклад, зі справи Я. Г. Рябченка відомо, що «Незгодний з політикою колективізації, Рябченко Я. Г., об'єднав колишніх червоних партизанів та петлюрівців у підпільну організацію [46, с. 150]. Вони намагалися чітко організуватися за військовим принципом, розбившись на три роти по 80 осіб

у кожній і взводи та окремий кавалерійський загін (35 осіб). Повстанці проводили підпільні сходи й наради, а 14 травня 1931 року напали на міліціонерів. ... після двогодинного бою селяни почали розбігатися. У заарештованих було вилучено 25 гвинтівок різних систем, 20 обрізів, 17 мисливських рушниць, 8 револьверів, патрони».

Можна зробити висновок що селяни діяли вже організовано та систематично. Опір селян був відкритим та масовим. Цьому є підтвердження наявності документів із записками, кримінальними справами ДПУ до 1932 року.

Хоча, виступи селян проти колективізації були поширені не тільки в Україні, але тут вони відзначилися своїм активним опором та великою кількістю учасників. Саме тому влада намагалася вплинути на ситуацію та зламати опір селян. Для цього був спланований голодомор 1930-1932 рр. Такі жорстокі заходи змусили селян перейти від активного опору до пасивного [40, с. 520]. Так, в роки голодомору селяни псували колгоспне майно, відмовлялися працювати. Голодомор не тільки зламав опір селян, а й забрав мільйони життів.

Отже, селянський рух опору проти радянської влади можна поділити на два основні періоди. З 1928 по 1932 роки був активний опір селян, який характеризувався «бабськими бунтами» та «волинками». Селяни всіма силами протидіяли владі: псували колгоспне майно, робили заколоти, організовували повстання, розбирали склади та нападали сільради. Головною метою було залишити своє господарство та не віддавати його до колгоспів. Ті селяни, які протидіяли цьому вважалися як учасники антиурядових повстань. Наступний період, це голод 1932–1933 рр. Селяни вже не мають можливості активно боротися, тому вони переходять до пасивного спротиву. Не бажаючи коритись радянській владі, вони відмовлялися виходили працювати на колгоспи та псували майно.

3.2. Організований опір селянства радянзації (кінець 1920-х років – початок 1930-х років)

Найбільш активною та гострою формою супротиву селян був повстанський рух, який мав декілька причин. По-перше на готовність воювати проти радянської влади вплинула Перша світова війна, у ході якої селяни навчилися користуватися зброєю, оскільки більшість селян були учасниками війни. Крім цього сама лінія фронту проходила по Україні, що дозволило населенню отримати багато зброї. Сама ситуація складалася таким чином, що широкі маси населення крім того що мали досвід агресивної боротьби, не знали як вирішувати проблеми та відстоювати свої права мирним шляхом підштовхували селян боротися радикальними методами.

Варто зазначити, що селянський повстанський рух підтримувало більшість політичних партій. Наприклад ліві есери, анархісти, більшовики намагалися активно керувати та контролювати повстанським рухом. Найближчою за інтересами та впливу на селянство була Селянська спілка. Але це через те що вони діяли окремо один від одного, опанувати рух не змогла жодна партія.

Саме в той час були сформовані комуні «Вільний край», «Ленінський шлях», «Незаможник» [9, с. 112]. Варто зазначити, що селяни не бажали віддавати свої господарства, реліквіє для комун тому намагалися протидіяти. Після бунтів та волинок які не дали ніякого результату, селяни перейшли до рішучих дій, а саме до підготовки повстання. Одним із перших масових повстань було Павлоградське, яке відбулося в одному із районів Дніпропетровської області. Організацію повстання взяли на себе села Богданівка та Тернівка. Саме у Богданівці 3 квітня відбулася зустріч представників з таких сіл: Кохівки, Іванівки, Тернівки, Мар'ївки та хутора Богдано-Вербки, на якій було вирішено почати повстання 5 квітня з хутора Осадчого. Головним завданням повстанців було дійти до Павлограда (саме там односельчани проходили військову підготовку), наступним пунктом маршруту був Дніпропетровськ.

Про село Богданівка, як центр подій свідчать такі документи, як «Доповідна записка Дніпропетровського окрвдділу ДПУ УСРР В. Балицькому про хід слідства у справі збройного виступу в Павлоградському та інших районах Дніпропетровського округу», де зазначається:

«Роль села Богдановки, как оперативного, а возможного и руководящего центра выступления, ясно вырисовывается анализом показаний жителя с. Терновки, Павлоградского района, активного участника выступления - ШИПИЛОВА Михаила Ильича.

Последний, став на путь более или менее откровенных показаний, подтвердил, что этому выступлению предшествовала определенная подготовительная работа известными лицами по селам Богдановки и Терновки.

В этой части Шипилов Михаил говорит:

«...я знал заранее, что выступление такое готовится..., оно является не случайным, или стихийно возникшим, а результатом подготовительной работы известной группы лиц сел. Терновки, Богдановки и надо полагать, других населенных пунктов...» [33, с. 128].

Серед керівників повстання був Глібов Костянтин та Воронкін Архип, які розподілили завдання та обрали селян, які мали підготувати інші села до збройного виступу. На думку повсталих селянство давно пригнічене таким становищем без вагань візьме участь підтримці повстання. 4 квітня на хутір Осадчий, як і планувалось, прибули близько 30 осіб з Богданівки, яких очолювали Воронкін Архип, Аксьонов Іван та Шелепов Іван. Наступного дня до них долучилися селяни з хутора Осадчого. Після цього повстанці почали чинити опір радянській владі. Учасники повстання були озброєні вогнепальною та холодною зброєю, що допомогло їм легко розправитися з місцевою владою. Наступним пунктом призначення було село Водяне. Багато селян приєднувалося до участі в ході самого повстання з хуторів: Путятіно, Кохівка, Маріївка, Нова Дача. Коли повстанці прибули до села Богданівка, то почали бити в дзвони, що було знаком для селян приєднатися до боротьби.

Першим кроком повстання було захоплення моста, який з'єднував села Тернівку та Богданівку та знищення телефонної лінії, щоб себе захистити. Але це не допомогло, і голова однієї сільської ради сповістив про підготовку до повстання. Уже ввечері загін міліції чекав повстанців та почалося протистояння, у якому селяни програли. Повстанці, які виступили на хуторі Богдано-Вербки, активно вирушили до Тернівки, де до них приєдналися ще бажаючі та рушили до Богданівки. Після того як їм стало відомо про наступ міліції у Богданівці було вирішено відступити. Але організувати новий наступ повстанці не встигли, бо 6 квітня оперативна група ДПУ була готова наступати проти селян.

Дізнавшись про дану ситуацію в селі Богданівка, повстанці з хутора Сонцево також вирішили відступити та лише розправитися з радянською місцевою владою. Керівником став Дмитро Черкашин, який був героєм Першої світової війни. Після того як він дізнався, що активно почали діяти сусідні села, став ініціатором збору селян, щоб допомагати іншим селам. «У Богданівці дадуть зброю, підемо бити комуну і завойовувати собі краще життя», - говорив Черкашин. Загін із сонцівчан було сформовано та відправлено до Богданівки, але дійшовши до точки прибуття їм надійшла інформація про захоплення міліцією Юогданівки, що змусило їх відступити.

Про здобуту перемогу голова ДПУ УСРР В. Балицький негайно інформував генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора. Крім втрат, знищених і взятих в полон повстанців, він повідомив також, що «банду» очолювали колишні білі офіцери й куркулі, які намагалися підняти загальне повстання під гаслом боротьби за незалежність України [22, с. 150].

Саме повстання не мало шансів на успіх з самого початку: виступи починалися неодноразово, сама зброя була застарілою, не було сформовано тактики для ходу повстання, оскільки був неякісний зв'язок, то інформація з хуторів надходила пізно, та була відсутня підтримка інших верств населення.

Як помста від радянської влади було заарештовано декілька сот селян. За участь у повстанні до відповідальності було притягнуто 210 осіб. 27

повстанців прирекли до вищої міри покарання - розстрілу. Найстаршому з розстріляних було 54 роки, наймолодшому – 21 [46, с. 133]. Лише 19 заарештованих було звільнено, решта дістали від трьох до десяти років ув'язнення. На оскарження цього рішення суд надав дві доби. Зрозуміло, що це була пуста формальність, бо вже нічого не можна було змінити. Насправді й її не дотримались. 20 травня 1930 р. о восьмій годині вечора «всенародному старості» голові ВУЦВК Г. Петровському вручили в Харкові телеграму з повідомленням про виконання смертного вироку. Так само оперативно повідомили в Дніпропетровськ про цю процедуру вручення, ніби значну спільну перемогу.

На сьогоднішній день Павлоградське повстання вважається одним із найважливіших повстань, які відбулися на території України у 1930 році. Сам хід Павлоградського повстання показав як незадоволення селян радянською владою, так і неготовність до організованої боротьби та супротиву проти неї. Селяни бажали змін та не хотіли миритися із станом, яким мали, але відсутність тактики та гарного озброєння ставило їх в тяжке становище. В той же час влада показала, що готова до жорстокої розправи та нещадного придушення повстань.

Крім Павлоградського повстання в історії України відбувся збройний виступ, який має назву «Драбівське повстання» [46, с. 139]. Хоча даний виступ є маловідомим, але досить значимим. Повстання мало цікаву передісторію зі своїм місцевим «Остапом Бендером» та драматичне продовження з чекістським соцзмаганням. Усе почалося з того, що Ярмолай Олександрович, росіянин за походженням почав активно агітувати створити підпільну антирадянську організації серед свої односельчан села Перервині тодішнього Яблунівського району Лубенської округи. У своїх виступах, Ярмолай зазначав, що має зв'язки з підпільним центром у Києві. Однією з осіб, яка відгукнулася був Филімон Талан, який активно підтримував Ярмолая Олександровича. На ідею боротьби проти радянської влади активно відгукнулася мешканці села Перервинці. Тому вже наприкінці 1929 року в

даному селі було сформовано середовище, де активно обмірковували хід боротьби проти влади. Але однією з проблем була нестача грошей, оскільки коштів односельчан було недостатньо.

Щоб зміцнити свій вплив Ярмолай пропонує учасникам підпільної групи відвідати Київ та представити їм підпільний центр, щоб зміцнити свій авторитет. Тож у даний похід вирушають Филимон Талан та Петро Барабаш, які і так довіряють Ярмолаю. «Ярмолай завозить селян не у Київ, а під Бровари до свого старого товариша Зарецького. Старий, а головне – глухий, Зарецький, звісно, до жодної підпільної групи не належав. Але давньому приятелю Олександровичу, з яким колись працювали пічниками, зрадив. Ярмолай влаштовує вечерю із доброю випивкою. Для цього і були використані внесені Барабашами гроші. Односельців Ярмолай ще перд тим попереджає, щоб не ставили жодних запитань. Тож наївні селяни за горілкою нічого не запідозрили. Наступного дня їх було відправлено додому».

Після повернення з Києва, Ярмолай попередив свої союзників, що до села прибуде представник центру, який і справді відвідав село у лютому 1930 року і попередив селян, що буде привезена зброя для повстання на залізничний переїзд Писарщини. Хоча селяни двічі збиралися отримати бажану зброю, але ніхто її не привіз. Варто зазначити, що на зустрічі з представниками з так званого «центру» були присутні, хто і так активно підтримував Ярмолая, а ті особи які мали підозри до цієї підпільної організації, запрошені не були. Дана ситуація, поставила під сумнів діяльність Ярмолая Олександровича, але це не зупинило селянам бажати підняти повстання [46, с. 139].

Саме тому взяти відповідальність та бути керівниками повстання визвалися Данило та його батько Яков Охріменки. Дані особи проводили роботу із створення підпільної організації та очолили повстанців Перервинців. Саме з цього моменту розпочинається активна агітація селян до повстання. «Коли ми всі станемо проти радвлади, лише тоді ми зможемо її повалити, а для цього нам необхідно завербувати на свій бік середняка,...

щоб у цьому русі взяла участь більшість селянства», - зізнаватиметься згодом на допиті Д. Охріменко.

27 березня 1930 року в Мітлашівці відбулася нарада бажаючих підняти повстання, на якій були присутні підпільники з різних сіл. На цій зустрічі було вирішено назначити доту виступу – неділя 6 квітня. Було поставлено завдання за цей час загітувати якомога більше учасників для повстання. «Добитися того, щоб усе населення виступило в кого що є. Нема зброї – іди з вилами, а все-таки іди, не сиди вдома. Й ці села повинні були передати через своїх знайомих далі й далі, що днів за 10 до повстання було оголошено майже по всій Україні, й кожне село повинно йти в район, з району на округи, а з округ іти куди доведеться», - наголошував керівник до повстанців. Даний виступ показував рішучу готовність діяти та бажання підняти повстання по всій Україні. Кінцевою метою було дійти до румунського чи польського кордонів, де отримати підтримку і повернутися з великою армією [46, с. 140].

Але для початку Охріменки ставляють за мету підняти до повстання довколишні села та містечка: Драбове, Золотоношу, Зарівці, Круподеренці, Городище, Мечет, Хамовщину, Свічковку, Писарщину, Білоусівку та інші. Крім цього потрібно було зв'язатися із Холодним Яром та правобережними районами Черкащини.

Сам маршрут повстанців був таким: загони із Мітлашівки, Перервинець, Білоусівки, Савищини повинні були наступити на станцію Драбове, а далі на Золотоношу, Холодний Яр і Черкаси. Загони Пирятинського району повинні були рухатися на Прилуки, а Яблунівського – на Лубни, приєднуючи до себе всі інші села і райони.

У своїй програмі Данило зазначав: «Влада має належати всьому трудовому селянству, яке й повинно брати участь у виборах та утворенні Української Народної Республіки. До УНР можуть приєднатися й інші республіки, як, наприклад, Кавказька, Донська, Кубанська й інші, на федеративних умовах за добровільної згоди трудового населення, яке там

мешкає, і коли воно не бажає бути під керівництвом більшовицької банди», саме так прописано в першому пункті програми.

Саме повстання зібрало лише чотири десятки повстанців, які у ході заколоту порізали телефонні та телеграфні дроти. Розромили суд та знищили усі справи, які там зберігалися. Крім цього, розібрали залізничну колію. Але потім стало зрозуміло, що інші села не під'єдналися та вирішили не брати участь у повстанні. Тому ідея підняти загальне повстання провалилася. Самі учасники, зрозумівши що не мають шансів на успіх вирішили розійтися.

Як розправою, чекісти арештували повстанців, серед яких був і керівник Данило Охріменко. Загалом було звинувачено 89 селян. А вже 17 травня суд колегії ДПУ УСРР оголосила вирок. За яким 20 учасників, зокрема його керівник Данило Охріменко були розстріляні, а 69 – засуджені до різних термінів ув'язнення.

Варто зазначити, що хоча і повстання закінчилося невдачею, але не зламало бажання боротися. Наприклад, Григорій Пучка із своїми однодумцями продовжував боротьбу ще півтора року до початку вересня 1931 року. Як протидія владі, загони здійснили напад на Мечеський колгосп, де вбили декілька комуністів.

Крім Григорія Пучки, активним організатором був Іван Яковенко, який сформував загін в Оржицькому районі, який із 1924 року перебував на нелегальному становищі. Повстанці даного загону відзначилися неабиякою відчайдушністю. При спробі арешту він разом із співучасниками роззброїли конвой, убили міліціонера та втекли з-під варти. Повстанці загону Яковенка розправилися з начальником міліції та зарубали його сокирою та поранили декільком дільничих.

На початку вересня 1931 року чекісти затримали Григорія Пучку та декілька учасників його загону [46, с. 150]. Крім даних осіб, було затримано декілька учасників Драбівського повстання. Судова трійка при колегії ДПУ УСРР 11 березня 1932 року засудила до смертної кари Григорія Пучку та ще

п'яти учасників Драбівського повстання, інші 30 – до різних термінів ув'язнення.

Саме так закінчилося Драбівське повстання, яке почалося із збройного виступу декількох сіл та закінчилося масштабним розслідуванням чекістів.

Дане повстання відобразило невдоволення селян та бажання боротися із владою, але через неорганізованість, малу чисельність осіб та відсутність достатньої кількості зброї, будь-які спроби закінчувалися невдачею.

Центром подій стало також село Боршну. У січні 1930 року було сформовано артіль «Нове життя». Селяни відкрито критикували радянську владу та не підтримували колективізацію. Через це влада провела «зачистку» села від «антирадянського елемента»: було заарештовано селян, які активно засуджували бажання влади утворити колгоспи та селян, які мали заможні господарства. Також було вирішено закрити Свято-Ільїнську церкву та арештувати священника Іоана Лабунського. Дані дії влади змусили селян вступати в колгоспи, що становила кількість дві третини села. До 30 березня 1930 року в Боршні було написано 145 заяв на вихід із колгоспу [46, с. 155].

Також повстання проти радянської влади відбувалися на Херсонщині. Активно події розвивалися в с. Солонці, що входило до Цюрупинського району. Оскільки, дане село було заможним, як зазначалося у чекістських документах, «господарством садово-городнього типу напівпромислового значення», то селяни бажали утримувати свої індивідуальні господарства окремо та не вступати до колгоспів. Відкритий протест відбувся 1930 року: заможні родини були депортовані із Солонців на північ, як куркулі. Але деяким вдалося втекти та повернутися додому. Розповіді втікачів про перебування в депортації дуже обурило село, що змусило їх повстати. Місцева сільрада, дізнавшись, що деяким селянам вдалося втекти почала їх арештовувати. Дані дії влади змусили перейти солончан до активного супротиву. Найактивнішими були жінки: Катерина Кащавко, Агафія Мороз, Євдокія Щур, Ганна Сухацька-Альохина. Але місцеві партійні владоможці відмовилися звільнити арештованих. Тоді натовп «на знак протесту» на

пропозицію Ганни Сухацької-Альохиної та 36-річного Кузьми Ткача рушив троцкисти СОЗ. Того ж дня були побиті окремі з владних активістів. Так, жінки напали на комуніста Олександра Альохина. Натовп розгромив приміщення. Як наслідок, голова сільради написав записку до районної міліції з проханням звільнити арештованих односельчан. Оскільки ситуація виходила з-під контролю, керівники районної влади покликали голову райвиконкому для врегулювання конфлікту. Але це було безуспішно. На загальних зборах села було прийнято такі рішення: звільнити арештованих, які тримають БУПРі, повернути куркулям виборчі права та повернути їм майно, а також заборонити колгоспам збір врожаю з полів розкуркулених. Щоб протидіяти селянам, влада викликала загін міліції, але загін не зміг розігнати селян, а навпаки більш розлютив їх. Група селян знову увірвалася до сільради, вимагаючи підписати протоколи зборів. Радянська влада, фактично, перестала функціонувати в селі. Чекісти зазначали: «Натовп, озброєний сокирами і вилами, розігнав Солонцівський колектив і сільраду».

Дані події підбурили виступати проти радянської влади мешканців інших сіл, що занепокоїло вже окружну владу. 26 червня у Солонці приюули представники Херсонського партійного коружкому, щоб заспокоїти селянство. Але як результат «відправлену для врегулювання комісію вигнали куркулі», як зазначалося у спецзведенні ОДПУ. Дана ситуація змусила чекістів затримати селян та жорстоко з ними розправитися: судова трійка при колегії ДПУ УСРР від 17 жовтня 1930 року засудила до розстрілу шістьох учасників. Інших – до ув'язнення у концтаборах від 10 до 7 років [46, с. 151]. Варто зазначити, що лише у 1989 році учасники повстання були реабілітовані.

Повстання проти радянської влади відбувалися також і у Кам'янці-Дніпровському. Організатором виступив Дмитро Колесников. Про нього відомі такі дані: мобілізований у 1916 році в російську імператорську армію, він був відправлений у складі експедиційного корпусу у Францію. Брав участь у кривавих бойовищах Першої світової війни. За бойові заслуги на

полях Шампані фельдфебель Дмитро Колесник був нагороджений трьома георгіївськими хрестами та чотирма медалями.

Влада примушувала селян входити до колгоспів та виконувати плани хлібозаготівель, що викликало у селян незадоволення. Така ситуація змусила Дмитра Колесника готуватися до боротьби. Порадником Дмитра був Тимофій Носов, який був фельдшером на селі. Тимофій запевняв, що потрібно розпочати повстання, та до нього відразу приєднуються офіцери, які далі очолять повстанські сили. «Твоє завдання – запалити пожежу», - наголошував Носов.

Першим завданням було знайти бажаючих, які б взяли участь у повстанні. Для цього Дмитро запросив своїх знайомих: Мартина Позднякова, Якіма Позднякова та Андрія Кисельова. Дмитра Колесника, Федора Кисельова, Івана та Федора Овчати, Василя Горілова, Іллю Хлебнікова та Івана Баранова. На першій зустрічі Дмитро говорив: «Купка комуністів, взявши владу у свої руки, тисне селян, душить їх податками, хлібозаготівлями і різними кампаніями». Повстанці збиралися на зустрічі для того щоб розробити план дій. Першим етапом повстання було захопити Кам'янську райміліцію, для того щоб забрати там зброю на боєприпаси, звільнити заарештованих та дати їм зброю до рук. Дмитро був впевнений, що ув'язнені підтримають повстання. Після цього вони мали розгромити ДПУ, банк, кооперацію, райпартком та райвиконком. Наступним завданням було підняти повстання селян Кам'янського району та піти по сусіднім селам. Як зізнався на допиті Дмитро Колесник: «Абсолютно всі присутні згодилися із запропонованим планом дій і виступу. Після чого загальним зібранням я був оголошений старшим і оголоси їм, що ми будемо називатися «Зеленою трудовою селянською армією» [22, с. 322]. Але оскільки в учасників була нестача зброї, повстання довелося перенести.

За порадою Носова повстання було перенесено на 6 листопада на 6 годину ранку захопивши райвідділ міліції. Загін було поділено на три групи. Час виступу було обрано вдало, оскільки усе керівництво відзначало 13-ту

річницю Жовтневого перевороту та у міліцейському відділку було лише троє чергових. Мала кількість міліціонерів дозволила досить легко захопити відділок та визволити арештованих. Але ситуація сталася не на користь організаторів. До них приєдналися лише двоє із 72 ув'язнених. Наступною проблема виникла із наявністю зброї у міліціонерів. Повстанці змогли захопити наган, шаблю та 14 гвинтівок, але не було патронів, що вплинуло на хід повстання. Повстання закінчилося поразкою через слабку підготовку та нерішучість повстанців.

Хоча повстання закінчилося поразкою, дана ситуація занепокоїла владу. Що стало причиною жорстокої розправи з повстанцями. Шестеро із арештованих учасників нападу: Дмитро Колесников, Мартин і Яким Позднякови, Федот Кисельов, Ілля Хлебцов та Федір Овчатий були засуджені до розстрілу. Василь Горілов та Федір Клипілін були ув'язнені у концтаборах. До відповідальності були притягнуті також родичі повстанців за те що не попередили владу за можливий напад. Наприклад, Василю Демитовичу Овчатову було присуджено 13 років ув'язнення лише за те, що не доніс про участь «у банді» свого брата Миколи Овчатого. Також дали 5 років ув'язнення батьку і брату Івана Овчатого [46, с. 136]. Варто зазначити, що учасників повстання не реабілітовано до сих пір.

Серед повстань відзначилася і Роменщина. Як зазначив керівник повстання Лука Квітка: «оскільки триває сильний натиск на селянство, розкуркулення цей момент потрібно використовувати і організовувати селян проти радвлади». У 1930 році він організував широке підпільне середовище, що охоплювало всю Роменську округу і сусідні райони Прилуцької та Сумської округ. Головною метою було підготувати населення до збройного повстання.

Про масштаби сформованого отаманом підпілля свідчать матеріали ДПУ щодо виявлених протягом 1930 року окремих його частин. Так, наприкінці червня 1930 року чекісти викрили підпільну організацію, яка охоплювала 6 районів Роменської та Прилуцької округ. Восени-взимку того

ж року була викрита інша організація, яка охоплювала 5 районів Роменської та Сумських округ. Обидві організації керівники пов'язували з Лукою Квіткою.

Щоб організувати повстання Лука Квітка спочатку починає налагоджувати зв'язки з селянами, які були розкуркулені, з знайомими з повстанських загонів В. Греся та К. Вовка. У січні 1930 року була сформована підпільна група в с. Олексинці Срібнянського району. Уже до середини березня почали підключатися Недригайлівський, Синівський та сусідні райони Сумської округи, де бажаючі згруппувалися в загін, що налічував до 25 осіб. Дані загопи робили напади на сільради та колгоспи.

Крім Луки Квітки, активно проводив свою діяльність Андрій Воропай, який був його знайомим. Тоді ж у березні, за завданням отамана, Семен Шевченко створює підпільний осередок на хуторі Жовтоніжки Вільшанського району Сумської округи. Підпільні осередки з'являються також в Зеленівці та в райцентрі – Вільшаній.

Органи ДПУ вже у квітні змогли викрити повстанський загін та знищити його. Для того щоб залякати населення, ініціативних учасників розстріляли. Але попри дані дії радянської влади, підпільна мережа збереглася, але змінила своє розташування на Недригайлівський, Синівський та Липоводолинський райони.

У травні 1930 року Лука Квітка знову відновлює свою діяльність та формує нову підпільну мережу, яка охопила Березівський, Велико-Буднівський, Глинський, Лохвицький та Перекопівський райони. Дана підпільна організація включала в себе близько 300 осіб [22, с. 156]. Лука Квітка вважав що за головну мету потрібно ставити незалежність України. На одній із зустрічей Квітка наголосив: «Програма організації петлюрівська. Організація має на меті боротьбу за вільну Україну з дозволом приватної власності за землю до 12 десятин». Лука Квітка розумів, що головним у повстанні є ретельна підготовка. «Виступати зараз не можна, організація не підготовлена: не встановлений зв'язок із Києвом і закордоном, крім цього,

взагалі недостатньо людей і зброї». – виступив на нараді Лука Квітка. Спочатку було заплановано піти наступом на Сріблянську міліцію, де була заарештовані повстанці. Але через нестачу кількості бажаючих боротися було вирішено призупинити повстання.

Чекісти, викривши підпільну організацію, захопили лише 69 одиниць зброї. А у справі «контрреволюційної повстанської організації» було звинувачено 168 осіб. З них 26 підпільників було засуджено до розстрілу, 33 – до 10 років концтабору. Решта 109 учасників засудили до менших термінів покарання (від 8 до 3 років концтаборів) [22, с. 167].

Дане повстання відзначилося рішучості та організованості самого керівника підпільних організацій Луки Квітки. Самі погляди були побудовані на ідеї незалежності України, свободи селянина та не бажанню коритися радянській владі. Ватажок приділяв велику увагу саме підготовці повстанню та залучені якомога більше ображених селян, які не бажали бути рабами хлібозаготівель.

Велике значення займала повстанська організація на Охтирщині, яка діяла до 1932 р [7, с. 220]. Вона діяла на території Зіньківського, Краснокутського та Охтирського районів. Ініціаторами створення полку були І. Дяченко, К. Шутко, та Є. Мовчан. Головною метою було повалити владу та створити самостійну, незалежну Україну. Повстанці вважали, що для цього необхідне збройне повстання. Ця організація, згідно даних ДПУ, об'єднувала до 1000 осіб і складалася з 9 осередків, що охоплювала 14 населених пунктів.

Як уже зазначалося одним із провідних діячів полку був К. Шутко. За даними протоколів Шутко розчарувався в більшовицькій владі та мав ідею створити самостійну Україну. Спроби супротиву розпочалися ще з початку колективізації. Шутко виготовив досточку, в якій зазначалося «Одноосібник, не пишишь до артілі, не роби себе рабом комуністів, нас одурили, обіщали землю і волю, а дали що? Землю забирають у казну, а нас розоряють і грабують. Пора нам об'єднатися і спільно виступити проти ворога – комуністів, до будучої боротьби готуйсь за вільну Україну і вільне козацтво,

коли начинати повстання буде об'явлено. Штаб визвольного руху». Дані дії свідчать про серйозні наміри Шутка боротися з радянською владою та готуватися до повстання.

Сама думка про створення підпільної організації виникла, коли Шутко працював у Харкові та виявив однодумців, своїх односельчан: В. Міняйла та Є. Мовчана. Об'єднавшись, земляки розпочали готуватися до підпільної боротьби, поставивши перше завдання отримати друкарське обладнання.

Вже в лютому 1932 року К. Шутко повернувся до Куземина, взявши з собою друкарську машинку та близько 200 листків паперу. До Шутка приєдналися Ф. Коробка, Ф. Ясько, В. Суконько. Підпільники вирішили спрямовувати свою діяльність у таких районах: Охтирського, Опішнянського, Краснокутського. До кожного району був підкріплений відповідаючий розбудовувати підпільну мережу. Для того щоб загітувати селян, роздавалися листівки та велися бесіди. У листівках були заклики відмовлятися віддавати зерно державі. Селяни ж спілкуючись з підпільниками зробили висновок, що організація не зможе підняти власне повстання.

Крім цього, керівники організації вбачали необхідність налагодити зв'язки з незаарештованими СВУ в Харкові або Києві. Також вони мали надію. Що їхню діяльність підтримає Червона Армія. Крім селян планувалося приєднати робітників, які б виступили на прикінцевому етапі повстання.

Сама програма організації була створена К. Шутко, Ф. Коробкою, В. Суконько, та Ф. Ясько. Основними пунктами були «1. Звільнення України від Росії та створення самостійної, незалежної держав. 2. Створення демократичного політичного режиму. 3. Впровадження приватної власності...5. Відновлення коштом держави усіх розкуркулених та розпроданих господарств...6. Добровільний, не примусовий вступ до колгоспів та артілей» [7,с. 225]. Серед основний засобів підпільної організації було: чотири підпали колгоспу й помешкань активістів, три

збройних конфіскації колгоспного майна та пошкодження телефонного зв'язку між районами. Наприкінці 1932 року діяльність організації було викрито та заарештовано усіх її членів.

Отже, дана організація мала великий вплив на території Охтирського, Краснокутського, Зіньківського районів [7, с. 221]. Була проведена велика антибільшовицька робота серед селян. Організація мотивувала селян вести боротьбу проти радянської влади, вести збройне повстання та поставити головним завданням створити власну окрему державу. Але довести до кінця задумане не вдалося, оскільки, штаб було викрито та заарештовано учасників на різні терміни.

Однією з активних організацій, яка активно вела свою діяльність та закликала до боротьби вважається «Союз визволення України», яку очолював К. С. Саваринський. В «Меморандумі» голови ДПУ УСРР Всеволода Балицького, направленому ЦК КП(б)У Лазарю Кагановичу було зазначено що, «Союз визволення України» починав організовувати збройний виступ. Організація була проти радянської влади та закликала боротися за УНР. Склад організації включав в себе понад 30 осіб. Особи, які входили до «Союзу визволення України» діяли нелегально у Вороновецькому Районі в таких селах – Волеводівці, Війтівці, Плоскій Дубині, Арсенівських хуторах, Ганщині та інших. Повстанці мали надію, що активна агітація та розповсюдження відозви переконують приєднуватися не тільки незадоволене населення, а й територіальні військові частини. Головна увага приділялася саме військовим частинам, бо від них залежав успіх у майбутньому. Саме військо могло контролювати округи та давало більше можливостей підбурювати незадоволене населення майже по всій Україні [30, с. 115].

Робітникам ДПУ вдалося вчасно виявити план «Союзу визволення України» та ліквідувати його: «Маючи абсолютно точні дані про те, що К.С. Саваринський на чолі загону з 23 осіб, мав наміри виступити о 9 годині 11 червня, ми підготували операцію і за годину до виступу зняли всіх повстанців в той час, коли частина з них (9 осіб) зібралася в полі для нальоту

на економію, а решта знаходилася у себе вдома, чекаючи звістки із збірного пункту». Керівник «Союзу визволення України» К. С. Саваринський склав план, за яким учасники організації мали захопити коней, які належали цукровому заводу, та потім сформувати кінні повстанські загони. Цими загонами вони мали піти на відділи міліції, щоб здобути зброю та приєднати до себе заарештованих, збільшити цим самим учасників повстання. Планувалося спочатку вдень піти та партійні та радянські установи, знищити їх та потім активно спонукати населення до повстання, використовуючи агітацію та розповсюдженню відозви. Цю відозву створив К.С. Саваринський, який хотів розпечатати та повісити на одному з райцентрів [4, с. 42].

Склад організації включав більшість людей з кримінальним минулим. К.С. Саваринських не хотів запрошувати інтелігенцію, вважаючи їх не такими сміливими та рішучими. Інтелігенцію планувалося агітувати після захоплення. Що стосується відозви, які склав К.С. Саваринський, то вона закликала до боротьби та опору, не погоджуватися з великими податками, які встановлювалися на селі. Вважалося, щоб село розвивалося потрібно звернути увагу на торгівлю, та дати повну свободу селянину. Отже, «Союз визволення України» була пронизана ідеєю непокори та бажання боротися та відстоювати свої права. Саме ця організація виступала за інтереси селяни, була проти колективізації та розкуркуленню.

Проаналізувавши хід повстань можна зробити висновок. Усі повстання мали однакову причину: незадоволення селян своїм становищем, обурення на владу через примусове залучення до хлібозаготівель, розкуркулення, неможливість відтворювати власне індивідуальне господарство. Влада також мала одні й ті самі форми для боротьби з повстаннями: розстріли керівників повстань, масові арешти учасників задля залякування селян. Але масові виступи на території України кінця 20-початку 30-х років показали що селянам нічого втрачати та вони готові до боротьби, та їхня головна мета не лише звільнитися від колгоспів, а створити незалежну Україну. Дані наміри

свідчать про національну свідомість населення та важливу ланку суспільства як селянство, яке займає провідну роль у встановленні української держави.

Отже, опір селянства радянській владі варто поділити на такі форми методу: стихійні та організовані. До стихійних форм належать «волинки» та «баб'ячі бунти». Дані методи були неорганізованими, та більш локальними. Вони характеризувалися виступами селян перед владою та показом свого невдоволенням становищем, в якому вони опинилися. Такі виступи були стихійними та не мали як такої підготовки. До організованих форм селян належали формування повстанських загонів, які мали програму та план дій. У своїх програмних документах повстанські загони мали ідею свободи селянина та самостійної держави України.

ВИСНОВКИ

Роки, коли в УСРР остаточно утвердився тоталітарний лад, були одним з драматичніших періодів у житті українського народу. Даний проміжок часу призвів до кардинальних зрушень у соціальній структурі та економічному базисі українського суспільства й супроводжувався жахливими репресіями, спрямованими на придушення національно-визвольного руху й опору комуністичним перетворенням.

Опрацьовано джерела та наукову літературу. Виявлено що дана проблема в історіографії вивчена досить гарно. Залучена до роботи джерельна база різноманітна, вона дозволяє вирішити поставлені завдання. Над цією темою працювали такі дослідники як О. Вовк, О. Ганжа, О. Мельничук, Ю. Котляра, А. Граціозі, А. Безансон та інші. Були використані опубліковані збірники документів, архівні документи та мемуарна література.

Досліджено загострення протиріч між радянською владою і українським селянством. Виявлено що протягом кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття погіршується соціально-економічна ситуація в українському селі. Це пов'язується з переходом радянської економіки на прискорену індустріалізацію і посиленням економічного тиску на селянство. Вказаний період характеризується посиленням політичних репресій щодо селянства, головним чином, щодо економічно незалежної його частини. Метою таких заходів було отримання коштів для держави а також налагодження перманентного процесу отримання продукції з аграрного сектору, що вбачалося не в налагодженні взаємовигідної з селянством схеми купівлі-продажу продукції, а в цілковитому підпорядкуванні селян державі для необмеженого економічного визиску. Насильницький характер соціально-економічних заходів радянської влади призвів до пошуку селянством шляхів протидії радянській політиці, будь-які прояви протидії

селянства державним заходам в аграрній сфері влада поборює, а для усунення протиріч застосовує репресивні методи впливу.

З'ясовано форми селянського опору політиці радянської влади, які варто поділити на неорганізовані та організовані. До неорганізованих методів боротьби селян належать «бабські бунти» та «волинки». Селяни всіма силами протидіяли владі: псували колгоспне майно, робили заколоти, організовували повстання, розбирали склади та нападали сільради. Головною метою було залишити своє господарство та не віддавати його до колгоспів. Ті селяни, які протидіяли цьому вважалися як учасники антиурядових повстань. Але коли розпочався це голод 1932-1933 рр. селяни вже не мали можливості активно боротися, тому переходили до пасивного спротиву. Не бажаючи коритись радянській владі, вони відмовлялися виходили працювати на колгоспи та псували майно.

До організованого руху селян належали підпільні організації. Дані організації мали власну тактику боротьбу, а також програми, де було зазначено основні пункти, серед яких було створення власної незалежної держави України. Основна діяльність полягала в агітації селян через поширення листівок та бесід. Самі повстання завжди закінчувалися невдачею: учасників арештовували та відправляли в заслання. Ставлячи селянство, як основний клас до боротьби проти влади, підпільні організації показали селянство, як ключовий клас, який міг боротися проти режиму.

Селянство займало важливе місце в боротьбі проти радянської влади. Селяни вели боротьбу відкрито, захищаючи власні права та потреби. Діяльність селян показала, що українці не бажають коритися режиму та бажають мати власну державу, що дало фундамент для подальшої боротьби українського народу за свою незалежність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Adams A. E. The Great Ukrainian Iacgerie. The Ukraine, 1917-1921. A *Study in Revolution. Cambridge (Mass.)*. 1977. № 3. P. 120-126.
2. Bandera V. N. Market orientation of State Enterprises during NEP. *Soviet Studies*. 1970. № 11. P. 110-120.
3. Безансон А. Війна більшовиків проти селян (1917-1933 рр.) *Всесвіт*. 1993. № 9.С. 128 – 133.
4. Боєчко В.Ф. Суцільна колективізація сільського господарства радянської України. *Український селянин*. 2008. № 11. С. 39 – 43.
5. Борисенко В. В., Даниленко В. М., Кокін С. А. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. Київ : «Стилос». 2007. 604 с.
6. Васильєв В. В., Лінн В. Е., Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця : ВДПУ, 1997. С. 540.
7. Вовк О.В. «Міжрайонний штаб визвольної боротьби»: історія антикомуністичної повстанської організації на Охтирщині (1931–1933 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2016. №1. С. 220–230.
8. Вовк О.В. Історіографія соціокультурних процесів в українському селі в умовах радянзації у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 11. Київ. 2007. С. 36-39
9. Вовк О.В. Негативні складові відносин українського селянства і радянських чиновників у 20-х роках ХХ століття. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / ред. В. М. Вашкевич*. Київ, 2012. С. 111 – 119.
10. Вовк О.В. Форми опору українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади наприкінці 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. *Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі:*

Історичний досвід та аналіз тенденцій: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 жовт. 2007 р. Київ, 2007. С. 176–181.

11. Вовк О. Використання більшовицькою владою робітництва для радянської українського села (друга половина 1920-х рр.). *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*: матеріали III міжнар. наук. конф. м. Суми, 23-24 листопада 2017 р. Суми, 2017. У 2-х ч. Ч. 1 С. 26 – 29.

12. Гайстер А. Расслоение советской деревни. Москва : Мысль, 1928. 431 с.

13. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). Київ : НАН України. Інститут історії України, 2000. 208 с.

14. Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР. *Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР*. 1996. № 1. С. 1-42.

15. Гимпельсон Е. Г. Нэп и советская политическая система. 20-е годы. Москва : Мысль, 2000. 358 с.

16. Голець В. Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу (20-ті роки ХХ ст.). URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2491/1/aref_Holets.pdf (дата звернення: 25.10.2021)

17. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Лондон : Foyles, 1967. 437 с.

18. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917– 1933. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2001. 360 с.

19. Івасюта М. К. Історія селянства Української РСР. Інститут історії. Київ : Наукова думка, 1967. 536 с.

20. Історія України : Хрестоматія / під заг. ред. В. М. Литвин. Київ : Наук. думка, 2013. 1056 с.

21. Історія українського селянства : Нариси в 2-х томах / редкол: В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. 653 с.

22. Колективізація і голод на Україні: 1929-1933. Збірник матеріалів і документів / під заг. ред. Г. М. Михайличенко. Київ : Наукова думка, 1992. 736 с.
23. Котляр Ю.В. Історія українського селянства 1917–1929 рр. у творах зарубіжних дослідників. *Чорноморський літопис*. 2013. №7. С. 95–99.
24. Кульчицький С. В. Проблема колективізації сільського господарства в сталінській «революції зверху». *Прилуччина*. 2004. № 12. С. 21–69.
25. Кульчицький С. В. Сталінська диктатура в період другого комуністичного штурму (1929 – 1938 рр.). *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки*. 2012. № 21. С. 118–134.
26. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. 628 с.
27. Кульчицький С.В. Комуністична доктрина і спроби її реалізації в Радянській Україні у 1919–1920 рр.: До питання про так званий «воєнний комунізм». *Історичні зошити*. 1992. № 8. С. 12-18.
28. Лазарович, М. Україна в умовах більшовицького штурму економіки (кінець 1920-х - початок 1930-х років). *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: щорічник*. 2008. №13. С. 44-71.
29. Малькін В. П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2009. 290 с.
30. Марочко В. І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.
31. Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1998. С. 274 с.
32. Мовчан О.В. Спротив хлібозаготівлям та пошуки порятунку від голодної смерті. Київ : Наукова думка, 2003. С. 561 с.
33. Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали / під заг. ред. В. М. Даниленко. Київ : Укр. письменник, 2009. 379 с.

34. Падалка С.С., Кириленко І.Г., Кергунов В.А. Аграрна історія України. Київ : Аграрна наука, 2019. 458 с.
35. Пащенко А. Я. Проведення суцільної колективізації та організаційно – господарське зміцнення колгоспів (1929 – 1937 рр.). Дніпропетровськ : Обласне книжне видавництво, 1961. С. 320.
36. Петровський Г.Г. Незаможники і середняки в 10-річній боротьбі за соціалізм. Київ : Держвидав України. 1927. 51 с.
37. Подкур Р.Ю. Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК-ГПУ) Київ : Всесвіт, 2005. С. 90-102.
38. Реабілітовані історією. Сумська область / під заг. ред. О. І. Гончаров Суми : ВВП «Мрія-1», 2005. 754 с.
39. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1929 рр.). Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / під заг. ред. В. М. Василенко. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 232 с.
40. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / під заг. ред.. В. Борисенко. Київ : Стилос, 2007. 584 с.
41. Романець Н. Репресивні заходи щодо захисту «соціалістичної власності» в українському селі (1930 – 1936 рр.). *Гілея*. 2013. № 1. С. 102 – 126.
42. Смолій В. А. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. : Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. 952 с.
43. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917—1920 роки): логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. Київ : НВЦ «Пріоритети», 2012. 521 с.

44. Суслик Л. Криваві сторінки з неписаних літописів: козацько-хуторянська Полтавщина в боротьбі проти московського комунізму. Англія : Накладом автора, 1956. 339 с.
45. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.) / під заг. ред. С. В. Кульчицький. Київ : НАН України, 2000. 224 с.
46. Тилішак В.1930.У.С.Р.Р. Повстання: Науково-популярні нариси. Київ : Смолоскип, 2016. 208 с.
47. Хрящев А. Группы и массы в крестьянстве. Москва : И.П. Ладыжникова, 1926. 122 с.
48. Ченцов В.В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. Київ : НАН України. 2000. 482 с.
49. Шкварець В.П. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття. Київ : Тетра, 2000. 550 с.
50. Юрчук В.І. П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Київ : Персонал, 2012. 224 с.